

ਮੈਕਸਿਮ ਗੋਰਕੀ

ਦਾਦਾ ਅਰਖੀਪ ਤੇ ਲਿਓਨਕਾ

ਦਾਦਾ ਅਰਖੀਪ ਤੇ ਲਿਓਨਕਾ

ਮੈਕਸਿਮ ਗੋਰਕੀ

ਅਨੁਸਾਰੀ ਟਰਾਂਸਲੇਟ

© ਸਾਰੇ ਹੱਕ ਰਾਖਵੇਂ ਹਨ।

ਕੀਮਤ — 20 ਰੁਪਏ

ਪੰਜਾਬੀ ਅਨੁਵਾਦ - ਕਸ਼ਮੀਰ ਸਿੰਘ

ਟਾਈਟਲ ਕਵਰ ਅਤੇ ਰੇਖਾਚਿੱਤਰ — ਰਾਮਬਾਬੂ

ਪਹਿਲਾ ਪੰਜਾਬੀ ਐਡੀਸ਼ਨ — ਸਤੰਬਰ, 2013

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ

ਅਨੁਰਾਗ ਦਰਸ਼ਨ

ਡੀ-68, ਨਿਰਾਲਾਨਗਰ

ਲਖਨਊ - 226020

ਦਾਦਾ ਅਰਖੀਪ ਤੇ ਲਿਓਨਕਾ

ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਬੇੜੀ ਆਉਣ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕੂਬਾਨ ਦਰਿਆ ਦੇ ਕੰਢੇ ਦੇ ਢਾਹੇ ਦੀ ਛਾਵੇਂ ਲੰਮੇ ਪੈ ਗਏ ਤੇ ਦੇਰ ਤੱਕ ਚੁੱਪਚਾਪ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਛੁੰਹਦੀਆਂ ਤੇਜ਼ ਤੇ ਗੰਧਲੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਵੱਲ ਵੇਖਦੇ ਰਹੇ। ਲਿਓਨਕਾ ਉੱਘਲਾਉਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਦਾਦਾ ਅਰਖੀਪ ਛਾਤੀ ਵਿੱਚ ਮੱਠੀ ਮੱਠੀ ਤੇ ਦੱਬੀ ਦੱਬੀ ਪੀੜ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਸੌ ਨਾ ਸਕਿਆ। ਕਾਲੀ ਭੂਰੀ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਲੇਟੇ ਹੋਏ ਉਹ ਮਸਾਂ ਮਸਾਂ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਦੋ ਤਰਸਯੋਗ ਢੇਰ ਲੱਗ ਰਹੇ ਸਨ—ਇੱਕ ਜ਼ਰਾ ਵੱਡਾ ਤੇ ਦੂਜਾ ਜ਼ਰਾ ਛੋਟਾ; ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਥੱਕੇ ਹੋਏ, ਧੁੱਪ-ਸੜੇ, ਪੂੜ-ਭਰੇ ਚਿਹਰੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਭੂਰੇ ਰੰਗ ਦੇ ਚੀਥੜਿਆਂ ਵਰਗੇ ਹੀ ਲੱਗ ਰਹੇ ਸਨ।

ਦਾਦੇ ਅਰਖੀਪ ਦਾ ਹੱਡਲ ਤੇ ਲੰਮਾ ਸਰੀਰ ਰੇਤ ਦੀ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਪੱਟੀ ਉੱਤੇ ਆਡੇ-ਦਾਅ ਪਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ—ਇਹ ਪੱਟੀ ਦਰਿਆ ਦੇ ਪਾਣੀ ਤੇ ਢਾਹੇ ਵਿਚਕਾਰ ਕੰਢੇ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਵਿਛੀ ਹੋਈ ਸੀ; ਉਂਘਲਾ ਰਿਹਾ ਲਿਓਨਕਾ ਦਾਦੇ ਦੀ ਵੱਖੀ ਲਾਗੇ ਗੁੱਛਾ-ਮੁੱਛਾ ਹੋ ਕੇ ਪਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਲਿਓਨਕਾ ਨਿਕਚੂ ਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਚੀਥੜਿਆ ਵਿੱਚ ਦਰਿਆ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਇੱਥੇ ਲਿਆ ਕੇ ਸੁੱਟੇ ਕਿਸੇ ਬੁੱਢੇ ਸੁੱਕੇ ਰੁੱਖ ਵਰਗੇ ਆਪਣੇ ਦਾਦੇ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟੀ ਕਿਸੇ ਬੇਡੌਲ ਟਾਹਣੀ ਵਰਗਾ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਦਾਦੇ ਨੇ ਆਪਣੀ ਇੱਕ ਅਰਕ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਉੱਚਾ ਕਰਦਿਆਂ ਦਰਿਆ ਦੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਵਾਲੇ, ਪੁੱਪ-ਨਹਾਤੇ ਕੰਢੇ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਵਿਰਲੀਆਂ ਟਾਂਵੀਆਂ ਬੈਂਤ ਦੀਆਂ ਝਾੜੀਆਂ ਉੱਗੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ; ਇਹਨਾਂ ਝਾੜੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬੇੜੀ ਦਾ ਕਾਲਾ ਡੈੱਕ ਝਾਕ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਉੱਤੇ ਕੋਈ ਵੀ ਬੰਦਾ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਦਰਿਆ ਦੇ ਕੰਢੇ ਤੋਂ ਇੱਕ ਘਸਮੈਲਾ ਜਿਹਾ ਰਸਤਾ ਦੂਰ ਸਤੇਪੀ ਵੱਲ ਜਾਂਦਾ ਸੀ; ਉਹ ਬੜੀ ਬੇਕਿਰਕੀ ਨਾਲ ਸਿੱਧਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਖੁਸ਼ਕ ਤੇ ਬੇਰੋਣਕਾ।

ਦਾਦਾ ਲਾਲ, ਫੁੱਲੇ ਰੋਹਿਆਂ ਵਾਲੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਉਦਾਸ, ਸੁੱਜੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਬੜੀ ਬੇਚੈਨੀ ਨਾਲ ਝੱਕੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਝਰੜੀਆਂ-ਭਰੇ ਚਿਹਰੇ ਉੱਤੇ ਡੂੰਘੀ ਉਦਾਸੀ ਛਾਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਕਦੀ ਕਦੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪੋਤਰੇ ਵੱਲ ਵੇਖਦਿਆਂ ਬੜਾ ਸਵੈ-ਕਾਬੂ ਹੋ ਕੇ ਖੰਘਦਾ ਤੇ ਮੂੰਹ ਅੱਗੇ ਹੱਥ ਕਰ ਲੈਂਦਾ। ਖੰਘਣ ਲੱਗਿਆਂ ਉਸ ਨੂੰ ਬੜੀ ਅੱਖ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਉਸ ਦਾ ਸਾਹ ਘੁਟਦਾ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਉੱਠ ਕੇ ਬੈਠਣਾ ਪੈਂਦਾ, ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਮੋਟੇ ਮੋਟੇ ਅੱਥਰੂ ਆ ਜਾਂਦੇ।

ਉਸ ਦੇ ਖੰਘਣ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਅਤੇ ਰੇਤਲੇ ਕੰਢੇ ਨਾਲ ਟਕਰਾਉਂਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਦੀ ਹਲਕੀ ਜਿਹੀ ਛੱਪ ਛੱਪ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾਂ ਸਤੇਪੀ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਕੁਝ ਵੀ ਸੁਣਾਈ ਨਹੀਂ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ ਵਿਸ਼ਾਲ, ਭੂਰੀ, ਪੁੱਪ-ਸੜੀ ਸਤੇਪੀ ਦਰਿਆ ਦੇ ਦੋਹੀਂ ਪਾਸੀਂ ਪੱਸਰੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਤੇ ਕੇਵਲ ਦੂਰ, ਦੁਮੇਲ ਉੱਤੇ ਕਣਕ ਦੀ ਫਸਲ ਦਾ ਲਹਿਰਾਂਦਾ, ਝੂਮਦਾ ਹੋਇਆ ਸੁਨਹਿਰੀ ਸਾਗਰ ਬੁੱਢੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮਸਾਂ ਮਸਾਂ ਵਿਖਾਈ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਚਮਕਦਾ, ਅੱਖਾਂ ਚੁੰਧਿਆਉਂਦਾ ਆਸਮਾਨ ਸਿੱਧਾ ਉਸ ਵਿੱਚ ਲਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਵਿੱਚ ਦੂਰ ਕਿਤੇ ਪਤਲੇ ਪਤਲੇ ਤਿੰਨ ਪੋਪਲਰਾਂ ਦੇ ਅਕਾਰ ਦਿਸ ਰਹੇ ਸਨ; ਉਹ ਕਦੇ ਛੋਟੇ ਤੇ ਕਦੇ ਲੰਮੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਲੱਗਦੇ ਸਨ ਜਦਕਿ ਆਸਮਾਨ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਥੱਲੇ ਕਣਕ ਦੇ ਖੇਤ ਹੇਠਾਂ-ਉੱਤੇ ਹੁੰਦੇ ਝਿਲਮਿਲਾਂ ਰਹੇ ਲੱਗ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਅਚਾਨਕ ਸਭ ਕੁਝ ਸਤੇਪੀ ਦੇ ਗੁਬਾਰ ਦੀ ਚਾਂਦੀ ਰੰਗੀ ਚਾਦਰ ਪਿੱਛੇ ਛਿਪ ਜਾਂਦਾ...

ਲਹਿਰਾਉਂਦੀ, ਚਮਕਦੀ, ਛਲਦੀ ਹੋਈ ਇਹ ਚਾਦਰ ਕਦੀ ਕਦੀ ਦੂਰੋਂ ਉੱਡਦੀ ਹੋਈ ਐਨ ਦਰਿਆ ਦੇ ਕੰਢੇ ਤੱਕ ਆ ਜਾਂਦੀ, ਤੇ ਫਿਰ ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਦਰਿਆ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਲੱਗਦੀ, ਜਿਹੜਾ

ਅਚਾਨਕ ਅਸਮਾਨ ਵਿੱਚੋਂ ਵਹਿਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਹੋਵੇ, ਅਸਮਾਨ ਵਾਂਗ-ਹੀ ਨਿਰਮਲ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤ।

ਤਦ ਦਾਦੇ ਅਰਖੀਪ ਨੇ ਜਿਹੜਾ ਇਸ ਵਰਤਾਰੇ ਤੋਂ ਅਣਜਾਣ ਸੀ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਪੁੰਝੀਆਂ ਤੇ ਮਨ ਹੀ ਮਨ ਸੋਚਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਕਿ ਏਨੀ ਗਰਮੀ ਤੇ ਸਤੇਪੀ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਉਵੇਂ ਹੀ ਜੋਤਹੀਣ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਰਹਿੰਦੀ-ਖੂੰਹਦੀ ਸਤਿਆ ਵੀ ਖਿੱਚ ਲਈ ਸੀ।

ਅੱਜ ਉਸ ਦੀ ਹਾਲਤ ਪਿਛਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਮਾੜੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਹ ਛੇਤੀ ਹੀ ਮਰ ਜਾਵੇਗਾ, ਤੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਵੱਲੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੇਪਰਵਾਹ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਇੱਕ ਅਟੱਲ ਲੋੜ ਸਮਝਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਵੀ ਉਹ ਇੱਥੋਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ, ਆਪਣੇ ਜੱਦੀ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਸਵਾਸ ਤਿਆਗਣੇ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੋਤਰੇ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਖਾਈ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ... ਲਿਓਨਕਾ ਦਾ ਕੀ ਬਣੇਗਾ?...

ਇਹ ਸਵਾਲ ਉਹ ਆਪਣੇ ਹੀ ਕੋਲੋਂ ਦਿਨ ਵਿੱਚ ਕਈ ਵਾਰ ਪੁੱਛਦਾ ਤੇ ਜਦੋਂ ਵੀ ਇੰਝ ਕਰਦਾ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕੁਝ ਸੁੰਗੜਦਾ, ਠੰਡਾ ਹੁੰਦਾ ਲੱਗਦਾ ਤੇ ਦਿਲ ਏਨਾ ਦੁਖੀ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਉਸ ਅੰਦਰ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਆਪਣੇ ਘਰ, ਰੂਸ ਪਰਤ ਜਾਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਜਾਗ ਪੈਂਦੀ।

ਪਰ ਰੂਸ ਤਾਂ ਇਥੋਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਸੀ।... ਜੇ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਉੱਥੇ ਪਹੁੰਚਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਹੀ ਦਮ ਤੋੜ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਇੱਥੇ, ਕੂਬਾਨ ਵਿੱਚ ਲੋਕ ਦਿਲ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਖੈਰਾਤ ਦਿੰਦੇ ਹਨ; ਸਾਰੇ ਹੀ ਬੜੇ ਰੱਜੇ ਪੁੱਜੇ ਹਨ, ਉਂਝ ਕਠੋਰ ਹਨ, ਅਗਲੇ ਦਾ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੌਜੂ ਉਡਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਭਿਖਾਰੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੇ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦੇ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਆਪ ਅਮੀਰ ਹਨ...

ਦਾਦੇ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਗਿੱਲੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੋਤਰੇ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ ਤੇ ਆਪਣੇ ਖੁਰਦਰੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਸਿਰ ਨੂੰ ਪੋਲੇ ਜਿਹੇ ਪਲੋਸਿਆ।

ਲਿਓਨਕਾ ਗਿੱਲਿਆ ਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਨੀਲੀਆਂ, ਮੋਟੀਆਂ ਤੇ ਗੰਭੀਰ ਅੱਖਾਂ ਦਾਦੇ ਵੱਲ ਉਠਾਈਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿਆਣਿਆਂ ਵਰਗੀ ਹਸਰਤ ਝਲਕ ਰਹੀ ਸੀ, ਤੇ ਜਿਹੜੀਆਂ ਉਸ ਦੇ ਸੁਕੜੇ ਜਿਹੇ ਚੇਚਕ ਦੇ ਦਾਗਾਂ ਨਾਲ ਭਰੇ, ਪਤਲੇ, ਰੱਤ-ਹੀਣ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਤੇ ਤਿੱਖੇ ਨੱਕ ਵਾਲੇ ਮੁਖੜੇ ਉੱਤੇ ਹੋਰ ਵੀ ਵੱਡੀਆਂ ਲੱਗ ਰਹੀਆਂ ਸਨ।

“ਆ ਰਹੀ ਏ?” ਉਸ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਤੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਅੱਖਾਂ ਉੱਤੇ ਛਾਂ ਕਰਦਿਆਂ ਦਰਿਆ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਸੂਰਜ ਦੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬਤ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸਨ।

“ਨਹੀਂ, ਅਜੇ ਨਹੀਂ ਆ ਰਹੀ। ਉੱਥੇ ਹੀ ਖੜੀ ਏ। ਉਸ ਨੇ ਇੱਥੇ ਆ ਕੇ ਕੀ ਲੈਣੈ? ਜੇ ਕੋਈ ਬੁਲਾਊ, ਤਾਂ ਹੀ ਆਊ...” ਅਰਖੀਪ ਨੇ ਪੋਤਰੇ ਦਾ ਸਿਰ ਪਲੋਸਣਾ ਜਾਰੀ ਰੱਖਦਿਆਂ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਆਖਿਆ। “ਤੂੰ ਠੱਕਾ ਲਾ ਲਿਆ?”

ਲਿਓਨਕਾ ਨੇ ਦੁਚਿੱਤੀ ਜਿਹੀ 'ਚ ਸਿਰ ਹਿਲਾਇਆ ਤੇ ਰੇਤ ਉੱਤੇ ਪਏ ਨੇ ਸਰੀਰ ਸਿੱਧਾ ਕੀਤਾ। ਦੋਵੇਂ ਜਣੇ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਲਈ ਚੁੱਪ ਕੀਤੇ ਰਹੇ।

“ਜੇ ਮੈਨੂੰ ਤਰਨਾ ਆਉਂਦਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਨਹਾ ਹੀ ਲੈਂਦਾ,” ਲਿਓਨਕਾ ਨੇ ਦਰਿਆ ਵੱਲ ਟਿਕ-ਟਿਕੀ ਲਾ ਕੇ ਵੇਖਦਿਆਂ ਆਖਿਆ। “ਇਹ ਦਰਿਆ ਕੁਝ ਬਾਹਲਾ ਹੀ ਤੇਜ਼ ਵਹਿੰਦੈ! ਸਾਡੇ ਦਰਿਆ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਐਵੇਂ ਬੜਕੀ ਕਿਉਂ ਜਾਂਦੈ? ਐਂ ਨੱਠਾ ਜਾਂਦੈ ਜਿੰਦਾਂ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ ਜਾਣੇ ਡਰਦਾ ਹੋਵੇ...”

ਲਿਓਨਕਾ ਨੇ ਨਰਾਜ਼ ਲਹਿਜੇ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਵੱਲੋਂ ਮੂੰਹ ਮੋੜ ਲਿਆ।

“ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਸੁਣ,” ਦਾਦੇ ਨੇ ਕੁਝ ਸੋਚਣ ਮਗਰੋਂ ਕਿਹਾ, “ਲਿਆ, ਆਪਣੇ ਪਟਕੇ ਲਾਹ ਕੇ ਗੰਢ ਲੈਂਦੇ ਆਂ ਤੇ ਇੱਕ ਪਾਸਿਓਂ ਤੇਰੇ ਗਿੱਟੇ ਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸਿਓਂ ਮੈਂ ਫੜੀ ਰੱਖਦਾ ਤੇ ਤੂੰ ਜਾ ਕੇ ਨਹਾ ਲੈ...”

“ਹੱਛਾ... ਛਾ!” ਉਸ ਨੇ ਵਾਜਬ ਸ਼ੰਕਾ ਨਾਲ ਲਮਕਾ ਕੇ ਆਖਿਆ। “ਬਾਹਲੀ ਸਿਆਣੀ ਆਖੀ ਊ! ਜਾਂ ਫਿਰ ਤੇਰਾ ਖਿਆਲ ਏ ਪਈ ਦਰਿਆ ਸਾਨੂੰ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਰੋੜ੍ਹ ਕੇ ਨਾ ਲੈ ਜਾਊ? ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਡੁੱਬ ਜਾਂਗੇ।”

“ਤੂੰ ਠੀਕ ਹੀ ਆਖਦੈਂ! ਰੋੜ੍ਹ ਕੇ ਲੈ ਜਾਊ। ਵੇਖੇ ਨਾ, ਕਿੰਦਾਂ ਬੜ੍ਹਕਦੈ... ਬਹਾਰ ਦੇ ਦਿਨੀਂ ਤਾਂ ਇਹਦੇ 'ਚ ਬੜਾ ਹੜ੍ਹ ਆਉਂਦਾ ਹੋਊ—ਤੌਬਾ, ਤੌਬਾ!... ਤੇ ਏਸ ਖੱਬਲ ਘਾਹ ਦਾ ਕੀ ਬਣਦਾ ਹੋਊ! ਏਹਦਾ ਕੋਈ ਹਦ-ਬੰਨਾ ਹੀ ਨਹੀਂ!”

ਲਿਓਨਕਾ ਦਾ ਗੱਲ ਕਰਨ ਨੂੰ ਜੀਅ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਦਾਦੇ ਦੀ ਗੱਲ ਦਾ ਕੋਈ ਹੁੰਗਾਰਾ ਨਾ ਭਰਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਇੱਕ ਢੀਮ ਫੜ ਲਈ ਤੇ ਚਿਹਰੇ ਉੱਤੇ ਗੰਭੀਰ ਹਾਵ-ਭਾਵ ਲਿਆ ਕੇ ਮਗਨ ਹੋ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਭੋਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ।

ਦਾਦੇ ਨੇ ਉਸ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ ਤੇ ਅੱਖਾਂ ਸੰਗੋੜਦਾ ਹੋਇਆ ਕਿਸੇ ਸੋਚ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬ ਗਿਆ।

“ਲੈ ਵੇਖ...” ਲਿਓਨਕਾ ਨੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲੋਂ ਮਿੱਟੀ ਝਾੜਦਿਆਂ ਅਕਾਊ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਆਖਿਆ, “ਹੁਣ ਇਹ ਮਿੱਟੀ... ਮੈਂ ਏਹਨੂੰ ਫੜਿਆ, ਭੋਰ ਭੋਰ ਕੇ ਘੱਟਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ... ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਕਿਣਕੇ ਹੀ ਰਹਿ ਗਏ ਨੇ, ਮਸਾਂ ਮਸਾਂ ਦਿੱਸਦੇ ਨੇ।...”

“ਹੱਛਾ, ਤੇ ਫੇਰ?” ਅਰਖੀਪ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਗਿੱਲੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਪੋਤਰੇ ਦੀਆਂ ਰੁੱਖੀਆਂ, ਲਿਸ਼ਕਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵੱਲ ਤੱਕਦਿਆਂ ਖੰਘਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। “ਤੂੰ ਵਿੱਚੋਂ ਆਖਣਾ ਕੀ ਚਾਹੁੰਦੈਂ?” ਖੰਘ ਲੈਣ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੇ ਅੱਗੋਂ ਕਿਹਾ।

“ਓਦਾਂ ਈ...” ਲਿਓਨਕਾ ਨੇ ਸਿਰ ਹਿਲਾਇਆ। “ਮਤਲਬ ਇਹ, ਭਈ ਇਹ ਸਾਰੀ ਧਰਤੀ ਹੀ ਏਦਾਂ ਦੀ ਆ।...” ਉਸ ਨੇ ਦਰਿਆ ਦੇ ਪਾਰ ਹੱਥ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦਿਆਂ ਆਖਿਆ। “ਇਹਦੇ ’ਤੇ ਥਾਂ ਥਾਂ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਬਣਿਆ ਹੋਇਐ...। ਆਪਾਂ ਕਿੰਨੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਥਾਣੀਂ ਲੰਘੇ ਆਂ! ਤੌਬਾ, ਤੌਬਾ! ਹਰ ਥਾਂ ਲੋਕ ਹੀ ਲੋਕ!”

ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਸਮਝਣ ਤੋਂ ਅਸਮਰੱਥ ਲਿਓਨਕਾ ਚੁੱਪ ਕਰ ਗਿਆ ਅਤੇ ਆਸੇ ਪਾਸੇ ਵੇਖਦਾ ਹੋਇਆ ਫਿਰ ਸੋਚੀਂ ਪੈ ਗਿਆ।

ਦਾਦਾ ਵੀ ਥੋੜੀ ਦੇਰ ਕੁਝ ਨਾ ਬੋਲਿਆ, ਪਰ ਮਗਰੋਂ ਆਪਣੇ ਪੋਤਰੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਢੁਕ ਕੇ ਬਹਿੰਦਿਆਂ ਬੜੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਆਖਿਆ :

“ਬੱਲੇ ਓਇ, ਮੇਰਿਆ ਸਿਆਣਿਆ ਮੁੰਡਿਆ! ਤੂੰ ਸੱਚ ਆਖਦੈਂ... ਸਭ ਕੁਛ ਘੱਟਾ-ਮਿੱਟੀ ਆ... ਕੀ ਸ਼ਹਿਰ, ਕੀ ਪਿੰਡ, ਕੀ ਤੂੰ, ਕੀ ਮੈਂ—ਸਭ ਘੱਟਾ ਹੀ ਘੱਟਾ! ਵਾਹ ਓਇ ਤੇਰੇ, ਲਿਓਨਕਾ!... ਤੂੰ ਜੇ ਕਿਤੇ ਪੜ੍ਹ ਲਿਖ ਜਾਂਦਾ...। ਤੂੰ ਕੁਛ ਦਾ ਕੁਛ ਬਣ ਜਾਣਾ ਸੀ ਤੇ ਹੁਣ ਅੱਗੋਂ ਤੇਰਾ ਕੀ ਬਣੂੰ?”

ਦਾਦੇ ਨੇ ਪੋਤੇ ਦਾ ਸਿਰ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਕੀਤਾ ਤੇ ਚੁੰਮ ਲਿਆ।

“ਖਲੋਈ...” ਲਿਓਨਕਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਨੁਕੜੇ ਵਰਗੇ ਜੁੰਡੇ ਦਾਦੇ ਦੇ ਗੰਢਲ ਤੇ ਕੰਬਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚੋਂ

ਛੁਡਾਉਂਦਿਆਂ ਕੁਝ ਜੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਕਿਹਾ। “ਤੂੰ ਕੀ ਆਖਿਆ ਈ? ਘੱਟਾ? ਸ਼ਹਿਰ ਤੇ ਹੋਰ ਸਭ ਕੁਝ?”

“ਇਹ ਸਭ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਖੇਡ ਆ, ਬੱਚਿਆ! ਸਭ ਕੁਝ ਮਿੱਟੀ ਆ, ਤੇ ਆਪਾਂ ਖੁਦ ਮਿੱਟੀ ਪੂੜ ਆ। ਧਰਤੀ ਦੀ ਹਰ ਸ਼ੈ ਨੇ ਫ਼ਨਾਹ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿਣੈ... ਏਦਾਂ ਈ ਏ ਗੱਲ! ਇਸ ਕਰਕੇ, ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਨਿਮਾਣਾ ਬਣ ਕੇ ਲੱਕ-ਤੋੜ ਮਿਹਨਤ ਕਰਦੇ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦੈ। ਮੈਂ ਵੀ ਛੇਤੀ ਹੀ ਮਰ ਜਾਣੈ...” ਦਾਦੇ ਨੇ ਅਚਾਨਕ ਗੱਲ ਦਾ ਰੁਖ ਬਦਲਿਆ ਤੇ ਗਮਗੀਨ ਹੋ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ: “ਮੇਰੇ ਮਰਨ ਮਗਰੋਂ ਤੂੰ ਕਿੱਥੇ ਜਾਏਂਗਾ?”

ਦਾਦਾ ਇਹ ਸਵਾਲ ਲਿਓਨਕਾ ਕੋਲੋਂ ਪੁੱਛਦਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਮਰਨ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣ ਸੁਣ ਕੇ ਤੰਗ ਆ ਚੁੱਕਾ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਦਾਦੇ ਦੇ ਸਵਾਲ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤੇ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਉਹ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਹੋ ਗਿਆ, ਘਾਹ ਦੀ ਇੱਕ ਤਿੜ ਤੋੜੀ ਤੇ ਮੂੰਹ 'ਚ ਪਾ ਕੇ ਚਿਥਣ ਲੱਗ ਪਿਆ।

ਪਰ ਇਹ ਦਾਦੇ ਦੀ ਇੱਕ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਸੀ।

“ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਜਵਾਬ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦਾ? ਮੈਂ ਖਿਆ, ਮੇਰੇ ਮਰ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ ਤੇਰਾ ਕੀ ਬਣੂੰ?” ਉਸ ਨੇ ਪੋਤਰੇ ਵੱਲ ਝੁਕ ਕੇ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਪੁੱਛਿਆ ਤੇ ਫਿਰ ਖੰਘਣ ਲੱਗ ਪਿਆ।

“ਮੈਂ ਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਈ ਆਖ ਦਿੱਤੈ...” ਲਿਓਨਕਾ ਨੇ ਬੇਧਿਆਨੀ ਨਾਲ ਕੁਝ ਖਿੜ ਕੇ ਆਖਿਆ ਤੇ ਦਾਦੇ ਵੱਲ ਕਨੱਖੀਆਂ ਥਾਣੀਂ ਵੇਖਿਆ।

ਇਹ ਬਚਨ ਬਿਲਾਸ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਵੀ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਅੰਤ ਅਕਸਰ ਝਗੜੇ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਦਾਦਾ ਆਪਣਾ ਅੰਤ ਨੇੜੇ ਆਉਣ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦੇਰ ਤੱਕ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਲਿਓਨਕਾ ਬੜੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੁਣਦਾ, ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਆ ਸਕਣ ਵਾਲੀਆਂ ਖ਼ੋਫ਼ਨਾਕ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਬਾਰੇ ਸੁਣ ਕੇ ਡਰ ਜਾਂਦਾ, ਰੋਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ, ਪਰ ਮਗਰੋਂ ਸੁਣਦਾ ਸੁਣਦਾ ਥੱਕ ਜਾਂਦਾ—ਉਹ ਦਾਦੇ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨਾ ਸੁਣਦਾ ਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਹੀ ਸੋਚਾਂ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬ ਜਾਂਦਾ, ਤੇ ਜਦੋਂ ਦਾਦੇ ਦਾ ਧਿਆਨ ਇਸ ਵੱਲ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਗੁੱਸੇ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕਰਦਾ ਕਿ ਲਿਓਨਕਾ ਆਪਣੇ ਦਾਦੇ ਦੀ ਇਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਦਾਦੇ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਦੀ ਕੋਈ ਕਦਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਤੇ ਫਿਰ ਇਹ ਮਿਹਣਾ ਮਾਰਦਾ ਕਿ ਲਿਓਨਕਾ ਉਸ ਨੂੰ, ਦਾਦੇ ਨੂੰ, ਮਰਿਆ ਹੀ ਭਾਲਦਾ ਸੀ।

“‘ਪਹਿਲਾਂ ਈ ਆਖ ਦਿੱਤੈ’ ਦਾ ਕੀ ਮਤਲਬ, ਓਇ? ਤੂੰ ਅਜੇ ਮੂਰਖ ਏਂ, ਤੈਨੂੰ ਜਿਊਣ ਦੀ ਸਮਝ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਤੂੰ ਕਿੰਨੇ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਹੋ ਗਿਐਂ? ਅਜੇ ਯਾਰੂਵਾਂ ਹੀ ਚੜ੍ਹਾਐ। ਤੇ ਤੈਨੂੰ, ਸੁਕੜੂ ਜਿਹੇ ਨੂੰ ਕੋਈ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦਾ ਵੱਲ ਨਹੀਂ। ਕਿੱਥੇ ਜਾਏਂਗਾ ਤੂੰ? ਸਮਝਦੈਂ, ਭਲੇ ਲੋਕ ਤੇਰੀ ਮਦਦ ਕਰਨਗੇ? ਜੇ ਤੇਰੇ ਪੱਲੇ ਪੈਸੇ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਪੂਲੇ ਉਡਾਉਣ ਵਿੱਚ ਜ਼ਰੂਰ ਮਦਦ ਕਰਦੇ—ਪੱਕੀ ਗੱਲ ਤੇ ਭਿਖਿਆ ਮੰਗਣ ਜਾਣਾ ਮੇਰੇ ਵਰਗੇ

ਬੁੱਢੇ ਬੰਦੇ ਲਈ ਵੀ ਕੋਈ ਸੌਖਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ। ਜਣੇ ਖਣੇ ਅੱਗੇ ਸਿਰ ਝੁਕਾਉਣਾ, ਜਣੇ ਖਣੇ ਦੀਆਂ ਮਿੰਨਤਾਂ ਕਰਨੀਆਂ ਪੈਂਦੀਆਂ ਨੇ ਤੇ ਅਗਲੇ ਗਾਲ਼ਾਂ ਕੱਢਦੇ ਤੇ ਕੁਟ ਮਾਰ ਕੇ ਭਜਾ ਵੀ ਦੇਂਦੇ ਨੇ।... ਤੇਰੇ ਭਾਣੇ, ਉਹ ਮੰਗਤੇ ਨੂੰ ਬੰਦਾ ਸਮਝਦੇ ਨੇ? ਕੋਈ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ। ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਜਹਾਨ ਵਿੱਚ ਪੱਕੇ ਖਾਂਦਿਆਂ ਦਸ ਵਰ੍ਹੇ ਹੋ ਗਏ ਨੇ, ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਸਭ ਪਤੈ। ਰੋਟੀ ਦਾ ਇੱਕ ਟੁਕੜਾ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਬਲ ਨੂੰ ਮਿਲਦੈ। ਬੰਦਾ ਇੱਕ ਟੁਕੜੇ ਦੀ ਬੈਰ ਪਾਉਂਦੈ ਤੇ ਸੋਚਦੈ, ਉਹਦੇ ਲਈ ਬਹਿਸ਼ਤ ਦੇ ਦਵਾਰ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਕਿ ਖੁੱਲ੍ਹੇ! ਤੂੰ ਕੀ ਸਮਝਦੈਂ, ਲੋਕ ਬਹੁਤਾ ਦਾਨ ਪੁੰਨ ਕਿਉਂ ਕਰਦੇ ਨੇ? ਉਹ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੀ ਮੈਲ਼ ਧੁਆਉਣੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਨੇ; ਇਸੇ ਲਈ ਦੇਂਦੇ ਨੇ, ਮੇਰੇ ਮਿੱਤਰ, ਸਾਡੇ ਉੱਤੇ ਤਰਸ ਤਰਸ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਜੇ ਬੰਦਾ ਅੱਧੀ ਚੱਪਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦੇ ਦਊ, ਉਸ ਨੂੰ ਆਪ ਖਾਣ ਲੱਗੇ ਨੂੰ ਸ਼ਰਮ ਨਾ ਆਉ। ਰੱਜਿਆ ਬੰਦਾ ਜਨੌਰ ਹੁੰਦੈ। ਉਹਨੂੰ ਕਿਸੇ ਭੁਖਣ ਭਾਣੇ ਉੱਤੇ ਕਦੀ ਵੀ ਤਰਸ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੈ। ਰੱਜਿਆ ਤੇ ਭੁੱਖਾ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਵੈਰੀ ਹੁੰਦੇ ਨੇ, ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਰੜਕਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਨੇ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਉੱਤੇ ਤਰਸ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ, ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਦੇ...”

ਦਾਦਾ ਗੁੱਸੇ ਤੇ ਦੁੱਖ ਵੱਸ ਵਧੇਰੇ ਜੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹ ਕੰਬ ਰਹੇ ਸਨ, ਉਸ ਦੀਆਂ ਬੁੱਢੀਆਂ, ਬੁਝੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਲਾਲ ਪਲਕਾਂ ਦੇ ਘੇਰੇ ਅੰਦਰ ਝਮਕਦੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਉਲੇ ਚਿਹਰੇ ਉੱਤੇ ਝੁਰੜੀਆਂ ਹੋਰ ਉੱਭਰ ਆਈਆਂ ਸਨ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰੌਂ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਦਾਦਾ ਲਿਓਨਕਾ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਕੁਝ ਭੈ ਖਾਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਸੀ।

“ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਪੁੱਛਦਾਂ, ਤੂੰ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਕੀ ਕਰ ਲਏਂਗਾ? ਤੂੰ ਸੁਕੜੂ ਜਿਹਾ ਮੁੰਡੂ ਏਂ ਤੇ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਹਿਸ਼ੀ ਜਨੌਰਾਂ ਦੀ ਹੋਈ। ਉਹ ਤੈਨੂੰ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਖਾ ਜਾਣਗੇ। ਪਰ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਬਈ ਏਦਾਂ ਹੋਵੇ।... ਤੂੰ, ਬਚੜਿਆ, ਮੈਨੂੰ ਜਾਨੋਂ ਪਿਆਰਾ ਏਂ!... ਤੇਰੇ ਬਿਨਾਂ ਮੇਰਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਤੇ ਮੇਰੇ ਬਿਨਾਂ ਤੇਰਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ।... ਮੈਂ ਮਰ ਭਲਾ ਕਿੱਦਾਂ ਜਾਵਾਂ? ਮੈਨੂੰ ਮਰਨਾ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ, ਤੇ ਤੈਨੂੰ ਕਿਸ ਕੋਲ ਛੱਡਕੇ ਜਾਵਾਂ...? ਹੇ ਦਾਤਿਆ! ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਕਾਹਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਊ?! ਜਿਊਣ ਦੀ ਮੇਰੇ 'ਚ ਤਾਕਤ ਨਹੀਂ ਰਹੀ ਤੇ ਮਰ ਮੈਂ ਸਕਦਾ ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਅਜੇ ਇਸ ਬੱਚੇ ਦਾ ਖਿਆਲ ਰੱਖਣੈਂ! ਸੱਤ ਸਾਲ ਤੋਂ... ਮੇਰੀਆਂ ਬੁੱਢੀਆਂ ਬਾਹਵਾਂ ਨੇ ਏਹਨੂੰ... ਸੰਭਾਲੀ ਰੱਖਿਆ... ਹਾਏ ਓਇ ਰੱਬਾ, ਬਹੁੜੀਂ!...”

ਦਾਦਾ ਬੈਠ ਗਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਬੁੱਢੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਦੇ ਗੋਡਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਿਰ ਦੇ ਕੇ ਫਿਸ ਪਿਆ।

ਦਰਿਆ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ਼ ਕਿਧਰੇ ਦੂਰ ਵਹਿੰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਕੰਢਿਆਂ ਨਾਲ਼ ਟਕਰਾਉਂਦਾ ਸ਼ੋਰ ਮਚਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਮਾਣੋ ਉਹ ਬੁੱਢੇ ਦੇ ਰੋਣ ਕੁਰਲਾਉਣ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਸਮੋ ਲੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੋਵੇ। ਨਿਰਮਲ ਅਕਾਸ਼ ਮੁਸਕਾਣਾਂ ਸੁੱਟ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਅੱਗ ਵਰ੍ਹਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਤੇ ਗੰਧਲੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਸ਼ੋਰ ਨੂੰ ਬੜੇ ਠਰੁੰਮੇ ਨਾਲ਼ ਸੁਣ ਰਿਹਾ ਸੀ।

“ਭਲੀ ਹੋਊ, ਬਾਬਾ, ਐਵੇਂ ਰੋ ਨਾ,” ਅੱਖਾਂ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਕਰ ਕੇ ਲਿਓਨਕਾ ਨੇ ਸਖ਼ਤ ਲਹਿਜੇ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ, ਤੇ ਫਿਰ ਦਾਦੇ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਕਰ ਕੇ ਅੱਗੇ ਕਿਹਾ, “ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਬਥੇਰਾ ਕਹਿ ਸੁਣ ਲਿਆ ਏਹਦੇ ਬਾਰੇ। ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਮੈਨੂੰ। ਸ਼ਰਾਬਖਾਨੇ ਜਾਂ ਹੋਰਬੇ ਕਿਤੇ ਨੌਕਰੀ ਕਰ ਲਊਂ...”

“ਉਥੇ ਤੈਨੂੰ ਕੁੱਟ ਕੁੱਟ ਮਾਰ ਦੇਣਗੇ...” ਦਾਦਾ ਰੋਂਦਾ ਰੋਂਦਾ ਕਰਾਹਿਆ।

“ਤੇ ਹੋ ਸਕਦੈ, ਨਾ ਹੀ ਮਾਰਨ। ਹੋ ਸਕਦੈ, ਕਿਵੇਂ ਵੀ ਨਾ ਮਾਰਨ!” ਲਿਓਨਕਾ ਕੁਝ ਜੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਬੜਕਿਆ, “ਤਦ ਫਿਰ? ਮੈਂ ਜਣੇ ਖਣੇ ਨੂੰ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਲਾਉਣ ਦੇਣਾ!...”

ਏਨਾ ਕਹਿ ਕੇ ਲਿਓਨਕਾ ਰੁਕ ਗਿਆ ਤੇ ਫਿਰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਚੁੱਪ ਰਹਿਣ ਮਗਰੋਂ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਬੋਲਿਆ :

“ਨਹੀਂ ਤੇ ਮੱਠ 'ਚ ਚਲਿਆ ਜਾਊਂ...”

“ਹਾਂ, ਮੱਠ 'ਚ!” ਬੁੱਢੇ ਨੇ ਕੁਝ ਕਾਇਮ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੌਂਕਾ ਲਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖੰਘ ਛਿੜ ਪਈ।

ਓਧਰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਉਤਲੇ ਢਾਹੇ ਤੋਂ ਰੌਲੇ ਤੇ ਪੱਹੀਆਂ ਦੇ ਚੀਕਣ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਆਈ...

“ਬੇ-ੜੀ, ਬੇ-ੜੀ—ਓਇ!” ਕਿਸੇ ਦੀ ਗਰਜਵੀਂ ਅਵਾਜ਼ ਆਈ।

ਉਹ ਭੁੜਕ ਕੇ ਉੱਠ ਖੜੇ ਹੋਏ ਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਗਠੜੀਆਂ ਤੇ ਡੰਗੋਰੀਆਂ ਫੜੀਆਂ।

ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ਼ ਚੀਕਦਾ ਹੋਇਆ ਇੱਕ ਗੱਡਾ ਦਰਿਆ ਦੇ ਰੇਤਲੇ ਕੰਢੇ ਉੱਤੇ ਆ ਗਿਆ। ਉਸ ਉੱਤੇ ਇੱਕ ਕਜ਼ਾਕ ਖੜਾ ਸੀ। ਉਹ ਟੇਢੇ ਦਾਅ ਪਾਈ ਹੋਈ ਬੁਰਦਾਰ ਟੋਪੀ ਵਾਲ਼ਾ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਪਿਛਾਂਹ ਉਲਾਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਮੂੰਹ ਥਾਣੀਂ ਹਵਾ ਖਿੱਚ ਕੇ ਫਿਰ ਗੜਕਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਸ ਦੀ ਚੌੜੀ, ਅੱਗੇ ਨੂੰ ਨਿਕਲੀ ਹੋਈ ਹਿੱਕ ਹੋਰ ਵਧ ਗਈ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਮੁਲਾਇਮ ਕਾਲੀ ਦਾੜ੍ਹੀ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿੱਚੋਂ ਜਿਹੜਾ ਉਸ ਦੀਆਂ ਲਾਲ਼ ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਚਿੱਟੇ ਦੰਦ ਮੋਤੀਆਂ ਵਾਂਗ ਚਮਕ ਰਹੇ ਸਨ। ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਗਲਮੇ ਵਾਲ਼ੇ ਉਸ ਦੇ ਕੁੜਤੇ 'ਤੇ ਮੋਢਿਆਂ ਉੱਤੇ ਬੇਧਿਆਨੀ ਨਾਲ਼ ਸੁੱਟੇ ਚੌਖੇ* ਵਿੱਚੋਂ ਉਸ ਦੀ ਜੱਤਲ, ਪੁੱਪ-ਸੜੀ ਹਿੱਕ ਵਿਖਾਈ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਤਗੜੇ ਜੁੱਸੇ ਤੋਂ, ਉਸ ਦੇ ਮੋਟੇ ਤਾਜ਼ੇ, ਕੁਢਬੇ ਦਿਓਕਦ ਤੇ

* ਚੌਖਾ — ਖੁੱਲ੍ਹ, ਉੱਡਦੇ ਆਸਤੀਨ ਵਾਲ਼ਾ ਬਸਤਰ।

ਡੱਬ ਖੜੋਏ ਘੋੜੇ ਤੋਂ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਗੱਡੇ ਦੇ ਪਹੀਆਂ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹੇ ਮੋਟੇ ਟਾਇਰਾਂ ਤੋਂ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਚੰਗਾ ਰੱਜਿਆ ਪੁੱਜਿਆ, ਤਗੜਾ ਤੇ ਤੰਦਰੁਸਤ ਸੀ।

“ਹੋ-ਹੋ-ਹੋ-ਹੋ!”

ਦਾਦੇ ਤੇ ਪੋਤਰੇ ਨੇ ਟੋਪੀਆਂ ਲਾਹੀਆਂ ਤੇ ਸਿਜਦਾ ਕੀਤਾ।

“ਸਲਾਮ ਏ, ਜਣਿਓ!”

ਆਉਣ ਵਾਲਾ ਗੜਕਿਆ, ਤੇ ਦੂਜੇ ਕੰਢੇ ਵੱਲ ਝਾਤ ਮਾਰ ਕੇ, ਜਿੱਥੇ ਝਾੜੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਾਲੇ ਰੰਗ ਦੀ ਬੇਢਬੀ ਜਿਹੀ ਬੇੜੀ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਬਾਹਰ ਆ ਰਹੀ ਸੀ, ਮੰਗਤਿਆਂ ਵੱਲ ਨੀਝ ਲਾ ਕੇ ਵੇਖਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। “ਰੂਸ ਤੋਂ ਆਏ ਓ?”

“ਰੂਸ ਤੋਂ, ਮੋਤੀਆਂ ਵਾਲਿਆ!” ਅਰਖੀਪ ਨੇ ਝੁਕ ਕੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ।

“ਤੁਹਾਡੇ ਉੱਥੇ ਕਾਲ ਪੈ ਗਿਐ, ਹੈ?”

ਉਹ ਛਾਲ ਮਾਰ ਕੇ ਗੱਡੇ ਤੋਂ ਉੱਤਰ ਆਇਆ ਤੇ ਸਾਜ਼ ਨੂੰ ਠੀਕ-ਠਾਕ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ।

“ਸਾਡੇ ਤਾਂ ਜੂਆਂ-ਪਿਸੂ ਵੀ ਭੁੱਖੇ ਮਰਦੇ ਜਾਂਦੇ ਨੇ।”

“ਹੋ-ਹੋ! ਜੂਆਂ ਵੀ? ਜਣੀ, ਭੋਰਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ, ਸਭ ਖਾਧਾ ਪੀਤਾ ਗਿਐ? ਚੰਗਾ ਖਾਂਧੇ ਪੀਂਦੇ ਓ। ਲੱਗਦੈ, ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਬੜੇ ਨਿਕੰਮੇ ਜੇ। ਚੱਜ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਬੰਦਾ ਕਦੀ ਭੁੱਖਾ ਨਹੀਂ ਮਰਦਾ।”

“ਸਾਰਾ ਕਸੂਰ ਭੋਂ ਦਾ, ਬੱਚਿਆਂ ਵਾਲਿਆ। ਉਹ ਫ਼ਸਲ ਦੇਂਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਅਸੀਂ ਇਹਦੀ ਸਾਰੀ

ਸੱਤਿਆ ਖਿੱਚ ਲਈ ਆ।”

“ਭੋਂ ?” ਕਜ਼ਾਕ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਛੰਡਿਆ, “ਭੋਂ ਸਾਡੀ ਉਪਜਾਊ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਆ, ਇਸੇ ਕੰਮ ਲਈ ਉਹ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲੀ ਆ। ਭੋਂ ਨਾ ਆਖ, ਹੱਥ ਆਖ, ਨਿਕੰਮੇ ਹੱਥ! ਚੰਗੇ ਹੱਥ ਪੱਥਰ 'ਚੋਂ ਫਸਲ ਉਗਾ ਲੈਂਦੇ ਨੇ।”

ਏਨੇ ਨੂੰ ਬੇੜੀ ਪਹੁੰਚ ਗਈ।

ਦੋ ਹੱਟੇ ਕੱਟੇ, ਲਾਲ-ਮੂੰਹੋਂ ਕਜ਼ਾਕ ਆਪਣੀਆਂ ਮੋਟੀਆਂ ਮੋਟੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਉੱਤੇ ਭਾਰ ਪਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਬੇੜੀ ਨੂੰ ਧੱਕਦੇ ਧੱਕਦੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਲੈ ਆਏ। ਉਹ ਲੜਖੜਾਏ, ਰੱਸੇ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੇ ਤੇ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਫੂਕਾਂ ਮਾਰਨ ਲੱਗੇ।

“ਤਪਸ਼ ਪੈਂਦੀ ਆ?” ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਨੇ ਦੰਦ ਕੱਢੇ ਤੇ ਆਪਣੀ ਟੋਪੀ ਨੂੰ ਹੱਥ ਲਾਉਂਦਿਆਂ ਆਪਣਾ ਘੋੜਾ ਬੇੜੀ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹਾ ਲਿਆ।

“ਹਾਹੋ!” ਬੇੜੀ ਵਿਚਲੇ ਇੱਕ ਜਣੇ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਲਵਾਰ ਦੀਆਂ ਜੇਬਾਂ ਵਿੱਚ ਹੱਥ ਘਸੋੜਦਿਆਂ ਤੇ ਗੱਡੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਆਉਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, ਇਸ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ ਤੇ ਖਿੱਚ ਕੇ ਸੁੰਘਿਆ।

ਦੂਜਾ ਜਣਾ ਭੁੰਜੇ ਬੈਠ ਗਿਆ ਤੇ ਕਿੱਲ੍ਹਦਾ ਹੋਇਆ ਉੱਚਾ ਬੂਟ ਲਾਹੁਣ ਲੱਗ ਪਿਆ।

ਦਾਦਾ ਤੇ ਲਿਓਨਕਾ ਬੇੜੀ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹ ਗਏ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਨਾਲ ਢੋਹ ਲਾ ਕੇ ਕਜ਼ਾਕਾਂ ਵੱਲ ਵੇਖਣ ਲੱਗ ਪਏ।

“ਚਲੋ, ਚਾਲੇ ਪਾਓ!” ਗੱਡੇ ਦੇ ਮਾਲਕ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ।

“ਤੇਰੇ ਕੋਲ ਪੀਣ ਪੂਣ ਲਈ ਕੁਝ ਹੈ ਈ?” ਉਸ ਜਣੇ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਜਿਹੜਾ ਗੱਡੇ ਨੂੰ ਸੁੰਘ ਕੇ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ? ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਦੇ ਨੇ ਬੂਟ ਲਾਹ ਲਿਆ ਸੀ ਤੇ ਅੱਖਾਂ ਸੁੰਗੋੜ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ।

“ਕੁਝ ਨਹੀਂ। ਕੀ ਗੱਲ ਆ? ਕੂਬਾਨ 'ਚ ਪਾਣੀ ਦਾ ਕੋਈ ਘਾਟੈ?”

“ਪਾਣੀ!... ਮੈਂ ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ ਆਖਿਆ।”

“ਕੌੜਾ ਪਾਣੀ? ਹੈ ਨਹੀਂ, ਕੌੜਾ ਪਾਣੀ।”

“ਹੈ, ਭਲਾ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ?” ਪੁੱਛਣ ਵਾਲਾ ਬੇੜੀ ਦੇ ਥੱਲੇ ਉੱਤੇ ਅੱਖਾਂ ਗੱਡ ਕੇ ਸੋਚੀਂ ਪੈ ਗਿਆ।

“ਚਲੋ, ਚਲੋ, ਚਾਲੇ ਪਾਓ!”

ਕਜ਼ਾਕ ਨੇ ਹੱਥਾਂ 'ਚ ਖੁੱਕਿਆ ਤੇ ਰੱਸਾ ਫੜ ਲਿਆ। ਇੱਕ ਮੁਸਾਫਰ ਉਸ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ।

“ਤੇ ਤੂੰ, ਬਾਪੂ ਹੱਥ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਵਟਾਉਂਦਾ?” ਬੂਟ ਨਾਲ਼ ਰੁੱਝੇ ਬੇੜੀ ਵਾਲ਼ੇ ਨੇ ਅਰਖੀਪ ਨੂੰ ਆਖਿਆ।

“ਮੇਰੇ 'ਚ ਏਨੀ ਜਾਨ ਕਿੱਥੇ, ਭਰਾਵਾ!” ਸਿਰ ਹਿਲਾਉਂਦਿਆਂ ਬੁੱਢੇ ਨੇ ਰਊਂ-ਰਊਂ ਕੀਤਾ।

“ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਹੱਥ ਵਟਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਆਪੇ ਕਰ ਲੈਣਗੇ!”

ਦਾਦੇ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਆਖੀ ਗੱਲ ਵਿਚਲੇ ਸੱਚ ਬਾਰੇ ਕਾਇਲ ਕਰਨ ਦੇ ਮਨੋਰਥ ਨਾਲ਼ ਉਹ ਧੜਮ ਕਰਦਾ ਗੋਡਿਆਂ ਭਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਫਿਰ ਬੇੜੀ ਵਿੱਚ ਲੰਮਾ ਪੈ ਗਿਆ।

ਉਸ ਦਾ ਸਾਥੀ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਦਾ ਹੁੰਗਾਰਾ ਨਾ ਮਿਲਣ ਉੱਤੇ ਸੁਸਤ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੁਰਾ ਭਲਾ ਬੋਲਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਤੇ ਡੈੱਕ ਉੱਤੇ ਖਲੋਤਾ ਹੋਇਆ ਲੱਤਾਂ ਮਾਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ।

ਲਹਿਰਾਂ ਦੇ ਥਪੇੜੇ ਖਾਂਦੀ ਬੇੜੀ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਉਸ ਦੇ ਪਾਸਿਆਂ ਨਾਲ਼ ਟਕਰਾਂ ਕੇ ਮੱਧਮ ਜਿਹਾ ਸ਼ੋਰ ਪਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਕੰਬੀ ਤੇ ਹਿਚਕੋਲੇ ਖਾਂਦੀ ਹੋਈ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਅੱਗੇ ਵੱਧਣ ਲੱਗੀ।

ਪਾਣੀ ਵੱਲ ਵੇਖਦਿਆਂ ਲਿਓਨਕਾ ਦੇ ਸਿਰ ਨੂੰ ਚੱਕਰ ਆ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਦਰਿਆ ਦੇ ਤੇਜ਼ ਵਹਾ ਨੂੰ ਵੇਖ ਵੇਖ ਕੇ ਥੱਕ ਗਈਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਨੀਂਦਰ ਹਾਵੀ ਹੁੰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਦਾਦੇ ਦੀ ਦੱਬੀ ਘੁੱਟੀ ਫੁਸਫੁਸਾਹਟ, ਰੱਸੇ ਦੀ ਚੀਂ ਚੀਂ ਤੇ ਲਹਿਰਾਂ ਦੀ ਮਿੱਠੀ ਕਲ-ਕਲ ਉਸ ਨੂੰ ਲੋਰੀਆਂ ਦੇ ਰਹੀਆਂ ਸਨ; ਉਹ ਡੈੱਕ ਉੱਤੇ ਹੀ ਗੂੜ੍ਹੀ ਨੀਂਦ ਦੀ ਝੋਲੀ ਪੈ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਅਚਾਨਕ ਉਸ ਨੂੰ ਏਨੇ ਜ਼ੋਰ ਦਾ ਧੱਕਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਹ ਡਿੱਗ ਪਿਆ।

ਉਸ ਨੇ ਅੱਖਾਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਘੇੜ ਕੇ ਆਸੇ ਪਾਸੇ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰੀ। ਕਜ਼ਾਕ ਉਸ ਦੀ ਖਿੱਲੀ ਉਡਾ ਰਹੇ ਸਨ ਜਿਹੜੇ ਬੇੜੀ ਨੂੰ ਕੰਢੇ ਉੱਤੇ ਪਏ ਹੋਏ ਕਿਸੇ ਦਰਖਤ ਦੇ ਸੜੇ ਹੋਏ ਮੁੱਢ ਵੱਲ ਧੱਕ ਕੇ ਲਈ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ।

“ਨੀਂਦ ਆ ਗਈ? ਮਾੜੂਆ! ਗੱਡੇ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਜਾ। ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਪਿੰਡ ਤੱਕ ਲੈ ਚਲਦਾਂ। ਬਾਪੂ, ਤੂੰ ਵੀ ਬਹਿ ਜਾ।”

ਦਾਦੇ ਨੇ ਕਜ਼ਾਕ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਜਾਣਬੁਝ ਕੇ ਨੱਕ ਵਿੱਚ ਬੋਲਦਿਆਂ ਕੀਤਾ ਤੇ ਕਿੱਲ੍ਹਦਾ ਹੋਇਆ ਗੱਡੇ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ। ਲਿਓਨਕਾ ਵੀ ਛਾਲ ਮਾਰ ਕੇ ਉੱਥੇ ਬੈਠ ਗਿਆ ਤੇ ਉਹ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਗਏ। ਉਹ ਮਹੀਨ ਕਾਲ਼ੇ ਘੱਟੇ ਦੇ ਬੱਦਲ ਥਾਣੀਂ ਲੰਘ ਰਹੇ ਸਨ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਖੰਘ ਰਹੇ ਦਾਦੇ ਦਾ ਸਾਹ ਘੁੱਟੀਂਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਕਜ਼ਾਕ ਨੇ ਇੱਕ ਗੀਤ ਛੋਹ ਲਿਆ। ਉਹ ਅਜੀਬ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਗਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਸੁਰ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਛੱਡ ਕੇ ਸੀਟੀਆਂ ਮਾਰਨ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਸੁਰਾਂ ਏਵੇਂ ਲੱਗਦੀਆਂ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਪਿੰਨੇ ਤੋਂ ਧਾਗਾ

ਲਾਹੁੰਦਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵਿੱਚ ਗੰਢਾਂ ਆ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹੋਣ ਤੇ ਧਾਗੇ ਦਾ ਲੱਥਣਾ ਰੁਕ ਜਾਂਦਾ ਹੋਵੇ।

ਪਹੀਏ ਤਰਸਯੋਗ ਢੰਗ ਨਾਲ ਚੀਂ ਚੀਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਧੂੜ ਉੱਡ ਰਹੀ ਸੀ, ਦਾਦੇ ਦਾ ਖੰਘਦੇ ਹੋਏ ਦਾ ਸਿਰ ਹਿੱਲੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਤੇ ਲਿਓਨਕਾ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਛੇਤੀ ਹੀ ਪਿੰਡ ਪਹੁੰਚ ਜਾਣਗੇ ਤੇ ਘਰਾਂ ਦੀਆਂ ਖਿੜਕੀਆਂ ਕੋਲ ਜਾ ਕੇ ਨਾਸਲ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਹੇਕ ਲਾ ਕੇ ਮੰਗਣਾ ਪਵੇਗਾ : “ਈਸਾ ਦਾ ਵਾਸਤਾ ਜੇ, ਭਾਗਵਾਨੋਂ...।” ਪਿੰਡ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਉਸ ਨਾਲ ਫਿਰ ਛੇੜਖਾਨੀਆਂ ਕਰਨਗੇ, ਤੇ ਜ਼ਨਾਨੀਆਂ ਰੂਸ ਬਾਰੇ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛ ਪੁੱਛ ਤੰਗ ਕਰ ਮਾਰਨਗੀਆਂ। ਓਦੋਂ ਦਾਦੇ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ, ਜਿਹੜਾ ਖੰਘ ਖੰਘ ਕੇ ਏਨਾ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਨੂੰ ਬੜੇ ਦੁਖ ਤੇ ਬੇਅਰਾਮੀ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੁੰਦਾ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਤਰਸਯੋਗ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਸਿਸਕਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਜਿਹੜੀਆਂ ਕਦੇ ਵਾਪਰੀਆਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ...। ਉਹ ਆਖਿਆ ਕਰਦਾ ਕਿ ਰੂਸ ਵਿੱਚ ਲੋਕ ਗਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਮਰਦੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਹੀ ਪਏ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਠਾਉਣ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਭੁੱਖ ਕਾਰਨ ਜਾਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਹੀ ਸੀ...। ਲਿਓਨਕਾ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਦਾਦੇ ਨੇ ਕਦੀ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਵਰਤਾਰਾ ਨਹੀਂ ਵੇਖਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਪੈਂਦੀ ਸੀ ਤਾਂ ਜੋ ਵਧੇਰੇ ਖੈਰਾਤ ਮਿਲੇ। ਪਰ ਇਸ ਥਾਂ ਏਨੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਭੀਖ ਮੰਗ ਕੇ ਕੀ ਕਰਨਾ ਸੀ? ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਪੂਡ ਦੇ ਚਾਲੀ ਕੋਪਕ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਪੰਜਾਹ ਕੋਪੇਕ ਵੱਟੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਇੱਥੇ ਤਾਂ ਖਰੀਦਣ ਵਾਲਾ ਹੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮਗਰੋਂ ਕਈ ਵਾਰ ਇਹ ਟੁਕੜੇ, ਜਿਹੜੇ ਕਦੀ ਕਦੀ ਤਾਂ ਬੜੇ ਹੀ ਸਵਾਦੀ ਹੁੰਦੇ, ਸਤੇਪੀ ਵਿੱਚ ਕਿਧਰੇ ਸੁੱਟ ਪਾਉਣੇ ਪੈਂਦੇ ਸਨ।

“ਮੰਗਣ ਚੜ੍ਹੇ ਜੇ?” ਕਜ਼ਾਕ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਪਿੱਛੇ ਘੁਮਾ ਕੇ ਦੋ ਝੁਕੇ ਹੋਏ ਸਰੀਰਾਂ ਵੱਲ ਵੇਖਦਿਆਂ ਪੁੱਛਿਆ।

“ਆਹੋ, ਮੋਤੀਆਂ ਵਾਲਿਆ!” ਦਾਦੇ ਅਰਖੀਪ ਨੇ ਹੌਂਕਾ ਲੈਂਦਿਆਂ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ।

“ਉੱਠੀਂ ਜ਼ਰਾ ਬਾਪੂ, ਤੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਘਰ ਵਿਖਾਵਾਂ, ਰਾਤ ਕੱਟਣ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆ ਜਇਓ।”

ਦਾਦੇ ਨੇ ਉੱਠਣ ਲਈ ਹੰਭਲਾ ਮਾਰਿਆ ਪਰ ਗੱਡੇ ਦੇ ਕੰਢੇ ਨਾਲ ਠੋਕਰ ਖਾ ਕੇ ਡਿੱਗ ਪਿਆ ਤੇ ਕਰਾਹਿਆ।

“ਹੱਤ, ਬਾਹਲਾ ਈ ਬੁੱਢਾ ਏਂ!”... ਕਜ਼ਾਕ ਹਮਦਰਦੀ ਨਾਲ ਗੜ੍ਹਕਿਆ। “ਚਲ, ਚਿੰਤਾ ਛੱਡ, ਜਦੋਂ ਰਾਤ ਕਟਣੀ ਹੋਊ ਤਾਂ ਚੋਰਨੀ, ਆਂਦਰੇਈ ਚੋਰਨੀ ਦਾ ਘਰ ਪੁੱਛੀਂ, ਇਹ ਮੈਂ ਹੀ ਆਂ। ਲੈ, ਹੁਣ ਉੱਤਰ ਜਾ। ਅਲਵਿਦਾ!”

ਹੁਣ ਦਾਦਾ ਤੇ ਪੋਤਰਾ ਚਾਂਦੀ ਰੰਗੇ ਤੇ ਕਾਲੇ ਪੋਪਲਰਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਝੁੰਡ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਖੜੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਤਣਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਦੀ ਘਰਾਂ ਦੀਆਂ ਛੱਤਾਂ ਤੇ ਵਿਹੜਿਆਂ ਦੇ ਜੰਗਲੇ ਵਿਖਾਈ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਸੱਜੇ ਖੱਬੇ—ਹਰ ਥਾਂ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉੱਚੇ ਝੁੰਡ ਉੱਗੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹਰੇ ਪੱਤਿਆਂ ਉੱਤੇ ਭੂਰੀ ਧੂੜ ਪਈ ਹੋਈ ਸੀ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮੋਟੇ, ਸਿੱਧੇ ਤਣਿਆਂ ਦੇ ਛਿਲਕੇ ਧੁੱਪ ਕਾਰਨ ਤਰੇੜੇ-ਤਰੇੜ ਹੋਏ ਪਏ ਸਨ।

ਮੰਗਤਿਆਂ ਦੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਵਾਸਾਂ ਦੀਆਂ ਟਾਹਣੀਆਂ ਦੀਆਂ ਦੋ ਵਾੜਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਇੱਕ ਵੀਹੀ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਉਸੇ ਵੱਲ ਪੈਰ ਘਸੀਟਦੇ ਹੋਏ ਤੁਰ ਪਏ ਜਿਵੇਂ ਦੇਰ ਤੱਕ ਪੈਦਲ ਸਫ਼ਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਕਰਦੇ ਹਨ।

“ਤੇਰਾ ਕੀ ਖਿਆਲ ਆ, ਕੱਠੇ ਚੱਲੀਏ ਕਿ ਅੱਡ ਅੱਡ?” ਦਾਦੇ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਅਤੇ ਜਵਾਬ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕੀਤੇ ਬਗ਼ੈਰ ਗੱਲ ਵਧਾਈ : “ ’ਕੱਠਿਆਂ ਚੰਗਾ ਰਹੂ, ਤੈਨੂੰ ਤਾਂ ਅਗਲੇ ਬੜਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਖੈਰ ਪਾਉਂਦੇ ਆ। ਤੈਨੂੰ ਤੇ ਮੰਗਣਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ...”

“ਤੇ ਬਹੁਤਾ ਅਸੀਂ ਸਿਰ ’ਚ ਮਾਰਨੈ ? ਸਾਰਾ ਅਸੀਂ ਖਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਣਾ...” ਲਿਓਨਕਾ ਨੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰਦਿਆਂ ਤਿਉੜੀ ਚੜ੍ਹਾ ਕੇ ਆਖਿਆ।

“ਸਿਰ ਮਾਰਨਾ ਆਂਹਦੈਂ ? ਤੂੰ ਵੀ ਕਮਾਲ ਏਂ!... ਕੀ ਜਾਣੀਏ, ਜੇ ਕੋਈ ਐਸਾ ਢੌਹ ਢੁਕੇ ਕਿ ਖਰੀਦਣ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਬਹੁੜ ਪਵੇ?... ਵੇਚ ਕੇ ਪੈਸੇ ਲੈ ਲਾਂਗੇ ਤੇ ਪੈਸਾ ਬੜੀ ਸ਼ੈ ਹੁੰਦੇ; ਮੇਰੇ ਮਰਨ ਮਗਰੋਂ ਜੇ ਤੇਰੇ ਕੋਲ ਪੈਸਾ ਹੋਊਗਾ, ਥੋੜ੍ਹਾ ਕੀਤਿਆਂ ਤੂੰ ਲਈਦਾ ਨਹੀਂ।”

ਤੇ ਨੇਹ-ਭਰੀ ਮੁਸਕਾਨ ਖਿਲਾਰਦਿਆਂ ਦਾਦੇ ਨੇ ਪੋਤਰੇ ਦਾ ਸਿਰ ਪਲੋਸਿਆ।

“ਤੇ ਤੈਨੂੰ ਪਤੈ, ਜਦੋਂ ਦਾ ਮੈਂ ਮੰਗਣ ਚੜ੍ਹਿਆਂ, ਕਿੰਨਾ ਪੈਸਾ ਜੋੜ ਲਿਆ, ਹੈਂ?”

“ਕਿੰਨਾ?” ਲਿਓਨਕਾ ਨੇ ਬੇਪਰਵਾਹੀ ਨਾਲ ਪੁੱਛਿਆ।

“ਸਾਢੇ ਯਾਰਾਂ ਰੁਬਲ!... ਵੇਖਿਐ?!”

ਪਰ ਲਿਓਨਕਾ ਉੱਤੇ ਨਾ ਹੀ ਏਨੀ ਰਕਮ ਦੀ ਗੱਲ ਦਾ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਦਾਦੇ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਖੀਵੀ ਅਵਾਜ਼ ਦਾ ਕੋਈ ਅਸਰ ਹੋਇਆ।

“ਰਹਿਓਂ ਨਿਆਣੇ ਦਾ ਨਿਆਣਾ!” ਦਾਦੇ ਨੇ ਹੌਂਕਾ ਲਿਆ, “’ਕੱਲੇ, ’ਕੱਲੇ ਚੱਲੀਏ ਫਿਰ?”

“ ’ਕੱਲੇ, ’ਕੱਲੇ...”

“ਚੰਗਾ ਫਿਰ...। ਤੂੰ ਗਿਰਜੇ ਵੱਲ ਹੋ ਜਾ।”

“ਠੀਕ ਆ।”

ਅਰਖੀਪ ਉਸ ਵੀਹੀ ਪੈ ਗਿਆ ਜਿਹੜੀ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਨੂੰ ਮੁੜਦੀ ਸੀ ਤੇ ਲਿਓਨਕਾ ਸਿੱਧਾ ਅੱਗੇ

ਨਿੱਕਲ ਗਿਆ। ਅਜੇ ਉਸ ਨੇ ਦਸ-ਕੁ ਕਦਮ ਹੀ ਪੁਟੇ ਸਨ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਇੱਕ ਲਰਜ਼ਦੀ ਹੋਈ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤੀ : “ਭਲੇ ਲੋਕੋ, ਦਾਤਿਓ!...” ਇਹ ਅਵਾਜ਼ ਇੰਝ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਹਾਰਪ ਦੀ ਮੋਟੀ ਤਾਰ ਵੱਲੋਂ ਪਤਲੀ ਵੱਲ ਹੱਥ ਫੇਰ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ। ਲਿਓਨਕਾ ਕੰਬਿਆ ਤੇ ਕਾਹਲੀ ਕਾਹਲੀ ਤੁਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਉਹ ਦਾਦੇ ਨੂੰ ਭੀਖ ਮੰਗਦਿਆਂ ਸੁਣਦਾ ਤਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਅਸੁਖਾਵਾਂ ਤੇ ਕੁਝ ਉਦਾਸ ਜਿਹਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ, ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਦਾਦੇ ਨੂੰ ਖੈਰ ਨਾ ਪੈਂਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਇਸ ਗੱਲੋਂ ਸਹਿਮ ਜਾਂਦਾ ਕਿ ਹੁਣ ਉਸ ਦਾ ਦਾਦਾ ਫੁਟ ਫੁਟ ਕੇ ਰੋਣ ਲੱਗ ਪਵੇਗਾ।

ਦਾਦੇ ਦੀ ਥਿੜਕਦੀ, ਕਰੁਣਾਮਈ ਅਵਾਜ਼ ਅਜੇ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਗੂੰਜ ਰਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਪਿੰਡ ਉੱਤੇ ਤਾਰੀ ਸੁਸਤ ਤੇ ਝੁਲਸਾਊ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਮੰਡਲਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਆਲਾ ਦੁਆਲਾ ਰਾਤ ਵਾਂਗ ਹੀ ਖਾਮੋਸ਼ ਸੀ। ਲਿਓਨਕਾ ਫਿੜਕਿਆਂ ਦੀ ਵਾੜ ਲਾਗੇ ਜਾ ਕੇ ਚੈਰੀ-ਦਰਖਤ ਦੀ ਵਾੜ ਉੱਤੇ ਦੀ ਬਾਹਰ ਨਿੱਕਲੀਆਂ ਟਾਹਣੀਆਂ ਦੀ ਛਾਵੇਂ ਬੈਠ ਗਿਆ। ਲਾਗੇ ਹੀ ਕਿਤੇ ਸ਼ਹਿਦ ਦੀ ਮੱਖੀ ਦੀ ਘੂਕਵੀਂ ਭਿਣਭਿਣਾਹਟ ਸੁਣਾਈ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ...

ਲਿਓਨਕਾ ਨੇ ਮੋਢਿਆਂ ਤੋਂ ਗਠੜੀ ਲਾਹ ਕੇ ਉਸ ਉੱਤੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਟਿਕਾ ਲਿਆ ਤੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਚਿਰ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਉੱਪਰ ਦਰਖਤ ਦੇ ਪੱਤਿਆਂ ਥਾਣੀ ਆਸਮਾਨ ਵੱਲ ਵੇਖਦਾ ਹੋਇਆ ਗੂੜ੍ਹੀ ਨੀਂਦ ਸੌਂ ਗਿਆ। ਇੱਕ ਪਾਸਿਓਂ ਗੋਡੇ ਗੋਡੇ ਘਾਹ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸਿਓਂ ਫਿੜਕਿਆਂ ਦੀ ਵਾੜ ਦੀ ਛਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਉਂਦੇ ਜਾਂਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਤੋਂ ਬਚਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ...

ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਝ ਅਜੀਬ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਨੇ ਜਗਾ ਦਿੱਤਾ ਜਿਹੜੀਆਂ ਤਰਕਾਲਾਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਆਉਣ ਕਾਰਨ ਕੁਝ ਤਾਜ਼ਾ ਹੋਈ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਗੂੰਜ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਉਸ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਹੀ ਦੂਰ ਕੋਈ ਜਣਾ ਰੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਫਿਰ ਡਾਡਾਂ ਇਕਸਾਰ ਰੀਂ-ਰੀਂ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਗਈਆਂ ਪਰ ਫਿਰ ਅਚਾਨਕ ਡਾਡਾਂ ਵੱਜਣ ਲੱਗ ਪਈਆਂ ਤੇ ਡਾਡਾਂ ਵੱਜਣ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਉਸ ਦੇ ਹੋਰ ਨੇੜੇ ਆਉਣ ਲੱਗ ਪਈ। ਉਸ ਨੇ ਸਿਰ ਉਠਾਇਆ ਤੇ ਘਾਹ ਥਾਣੀਂ ਵੀਹੀ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ।

ਕੋਈ ਸੱਤ-ਕੁ-ਸਾਲ ਦੀ ਬੱਚੀ ਸਾਫ਼ ਸੁਥਰੇ ਕੱਪੜੇ ਪਾਈ ਤੁਰੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਰੋਣ ਕਾਰਨ ਲਾਲ ਤੇ ਸੁੱਜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਆਪਣੀ ਚਿੱਟੀ ਘੱਗਰੀ ਦੀ ਕਿਨਾਰੀ ਨਾਲ ਪੁੰਝੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਹ ਰਾਹ ਉੱਤੇ ਆਪਣੇ ਨੰਗੇ ਪੈਰ ਘੜੀਸਦੀ ਤੇ ਘੱਟਾ ਉਡਾਉਂਦੀ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਤੁਰੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਸ ਗੱਲੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਬੇਧਿਆਨ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕਿੱਧਰ ਤੇ ਕਿਉਂ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਮੋਟੀਆਂ ਕਾਲੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਨ ਜਿਹੜੀਆਂ ਹੁਣ ਮਾਯੂਸ, ਉਦਾਸ ਤੇ ਹੰਝੂਆਂ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ

ਪਈਆਂ ਸਨ ਤੇ ਜਿਸ ਦੇ ਛੋਟੇ, ਪਤਲੇ, ਗੁਲਾਬੀ ਕੰਨ ਉਸ ਦੇ ਮੱਥੇ, ਉਸ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਉਸ ਦੇ ਮੋਢਿਆਂ ਉੱਤੇ ਖਿਲਰੇ ਹੋਏ ਲਾਖੇ ਰੰਗ ਦੇ ਘੁੰਗਰਾਲੇ ਵਾਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸ਼ਰਾਰਤੀਆਂ ਵਾਂਗ ਝਾਕ ਰਹੇ ਸਨ।

ਉਹ ਲਿਓਨਕਾ ਨੂੰ ਰੋਂਦੀ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਬੜੀ ਹਸਾਉਣੀ... ਹਸਾਉਣੀ ਤੇ ਖੁਸ਼-ਰਹਿਣੀ ਲੱਗੀ।... ਤੇ ਇੱਲਤੀ ਵੀ ਬੜੀ ਹੋਣੀ ਹੈ!...

“ਤੂੰ ਕਾਹਦੇ ਤੋਂ ਰੋਂਦੀ ਏ?” ਜਦੋਂ ਉਹ ਉਸ ਦੇ ਲਾਗੇ ਆ ਗਈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਉੱਠਦਿਆਂ ਪੁੱਛਿਆ।

ਉਹ ਤ੍ਰਬਕੀ ਤੇ ਖਲੋ ਗਈ ਤੇ ਰੋਣਾ ਇਕਦਮ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਅਜੇ ਵੀ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਡੁਸਕੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਫਿਰ, ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੇ ਕੁਝ ਛਿਣਾਂ ਲਈ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਵੇਖ ਲਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹ ਮੁੜ ਕੰਬਣ ਲੱਗ ਪਏ, ਚਿਹਰਾ ਤਿਉੜੀਆਂ ਨਾਲ ਭਰ ਗਿਆ, ਹਿਕੜੀ ਹੇਠਾਂ ਉੱਤੇ ਹੋਣ ਲੱਗੀ, ਫਿਰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਭੁੱਬਾਂ ਨਿੱਕਲ ਗਈਆਂ ਤੇ ਉਹ ਤੁਰ ਪਈ।

ਲਿਓਨਕਾ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਕਾਲਜੇ ਦਾ ਰੁੱਗ ਭਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਤੇ ਅਚਾਨਕ ਉਹ ਵੀ ਕੁੜੀ ਦੇ ਮਗਰ ਮਗਰ ਹੋ ਤੁਰਿਆ।

“ਤੂੰ ਰੋ ਨਾ। ਏਡੀ ਵੱਡੀ ਕੁੜੀ ਏਂ, ਤੈਨੂੰ ਸ਼ਰਮ ਆਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਆ!” ਕੁੜੀ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉਸ ਨੇ ਕਹਿਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਤੇ ਜਦੋਂ ਉਸ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵੱਲ ਵੇਖ ਕੇ ਦੁਬਾਰਾ ਪੁੱਛਿਆ, “ਤੂੰ ਕਿਹੜੀ ਗੱਲੋਂ ਡੁਸਕੀ ਜਾਂਦੀ ਏਂ?”

“ਉਈ ਉਈ!...” ਉਹ ਬੁਸਕੀ। “ਤੈਨੂੰ ਕੀ ਲੱਗੇ...” ਤੇ ਧੜਮ ਕਰਦੀ ਭੁੰਜੇ ਡਿੱਗ ਪਈ, ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਮੂੰਹ ਕੱਜ ਲਿਆ ਤੇ ਗੀਂ-ਗੀਂ ਕਰਦੀ ਰਹੀ।

“ਚੱਲ, ਪਈ ਰਹਿ!” ਲਿਓਨਕਾ ਨੇ ਬੇਪਰਵਾਹੀ ਨਾਲ ਹੱਥ ਮਾਰਿਆ। “ਔਰਤ ਜਾਤ! ਔਰਤ ਜਾਤ ਐਸੀ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਆ। ਥੂਹ!”

ਪਰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਕਿਸੇ ਉੱਤੇ ਵੀ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਾ ਹੋਇਆ। ਲਿਓਨਕਾ ਨੂੰ, ਜਿਹੜਾ ਉਸ ਦੀਆਂ ਪਤਲੀਆਂ, ਗੁਲਾਬੀ ਉਂਗਲੀਆਂ ਥਾਣੀਂ ਲਗਾਤਾਰ ਵਹਿ ਰਹੇ ਹੰਝੂਆਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਦਾਸੀ ਨੇ ਆ ਘੇਰਿਆ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਵੀ ਰੋਣ ਨੂੰ ਜੀਅ ਕਰ ਆਇਆ। ਉਹ ਉਸ ਉੱਤੇ ਝੁਕਿਆ ਤੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਹੱਥ ਉਠਾ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਵਾਲਾਂ ਨੂੰ ਰਤਾ-ਕੁ ਛੁਹਾਇਆ, ਪਰ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਆਪਣੀ ਇਸ ਦਲੇਰੀ ਤੋਂ ਸਹਿਮ ਕੇ ਹੱਥ ਪਿਛਾਂਹ ਖਿੱਚ ਲਿਆ। ਕੁੜੀ ਰੋਈ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਕੁਝ ਵੀ ਦੱਸ ਨਹੀਂ ਰਹੀ ਸੀ।

“ਗੱਲ ਸੁਣ!...” ਰਤਾ ਚੁੱਪ ਰਹਿਣ ਮਗਰੋਂ ਲਿਓਨਕਾ ਨੇ ਕੁੜੀ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਦੀ ਵੱਡੀ

ਲੋੜ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਿਆਂ ਕਹਿਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। “ਤੈਨੂੰ ਹੋਇਆ ਕੀ ਆ? ਤੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਸਓੜ ਚਾੜੀ ਆ? ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ, ਸਭ ਠੀਕ ਹੋ ਜਾਊ!... ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਹੋਰ ਗੱਲ ਤੇ ਨਹੀਂ? ਤੂੰ ਦੱਸ ਮੈਨੂੰ! ਨੀ ਕੁੜੀਏ— ਹੈਂ?”

ਕੁੜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਚਿਹਰੇ ਤੋਂ ਹੱਥ ਹਟਾਏ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਉਦਾਸੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਹਿਲਾਇਆ ਤੇ ਆਖਰਕਾਰ, ਭੁੱਬਾਂ ਮਾਰਦੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨੰਨ੍ਹੇ ਮੋਢਿਆਂ ਨਾਲ ਪਲਸੇਟੇ ਮਾਰਦਿਆਂ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ...

“ਰਮਾਲ... ਮੇਰਾ ਰਮਾਲ ਗਵਾਚ ਗਿਐ!... ਬਾਪੂ ਨੇ ਹੱਟੀਓਂ ਲਿਆ ਕੇ ਦਿੱਤਾ ਸੀ... ਨੀਲਾ, ਫੁੱਲਾਂ ਵਾਲਾ ਰਮਾਲ, ਮੈਂ ਸਿਰ 'ਤੇ ਲਿਆ ਸੀ—ਤੇ ਗੁਆਚ ਗਿਆ।” ਤੇ ਫਿਰ ਜ਼ੋਰ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਰੋਣ ਲੱਗ ਪਈ,

ਸਟਪਟਾਉਂਦੀ ਹੋਈ ਉੱਭੇ ਸਾਹ ਲੈਂਦੀ ਅਜੀਬ ਤਰ੍ਹਾਂ “ਊਈ, ਊਈ” ਕਰੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ।

ਲਿਓਨਕਾ ਨੇ ਕੁੜੀ ਦੀ ਕੋਈ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰ ਸਕਣ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਸਮੱਰਥ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਤੇ ਝੱਪਦਾ ਹੋਇਆ ਉਸ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਦੂਰ ਹੋ ਗਿਆ, ਸੋਚਵਾਨ ਤੇ ਦਿਲਗੀਰ ਹੋ ਕੇ ਹਨੇਰੇ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਆਸਮਾਨ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ। ਉਹ

ਬੜਾ ਦੁਖੀ ਹੋਇਆ ਪਿਆ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁੜੀ ਉੱਤੇ ਡਾਢਾ ਤਰਸ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ।

“ਰੋ ਨਾ!... ਖਵਰੇ ਲੱਭ ਹੀ ਪਵੇ...” ਉਸ ਨੇ ਫੁਸ ਫੁਸ ਕੀਤਾ ਪਰ ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਦਿਲਾਸੇ ਉਹ ਨਹੀਂ ਸੁਣ ਰਹੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਹ ਸੋਚਦਿਆਂ ਉਹ ਹੋਰ ਦੂਰ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਗੁਆਚੇ ਰਮਾਲ ਬਦਲੇ ਉਹਦਾ ਬਾਪ ਉਸ ਦੀ ਭਗਤ ਸਵਾਰੇਗਾ। ਪਰ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਉਸ ਨੇ ਕਲਪਨਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਕੁੜੀ ਦਾ ਬਾਪ, ਤਗੜਾ ਸਓਲਾ ਕਜ਼ਾਕ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁੱਟੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਹਟਕੋਰੇ ਭਰਦੀ ਤੇ ਅੱਥਰੂ ਵਹਾਂਦੀ ਹੋਈ ਦਾ ਡਰ ਤੇ ਪੀੜ ਕਾਰਨ ਸਾਰਾ ਸਰੀਰ ਕੰਬੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਉਸ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਕੋਲ ਤੜਫੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ...

ਉਹ ਉੱਠਿਆ, ਪਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਪਰ ਕੋਈ ਪੰਜ-ਕੁ ਕਦਮ ਪੁੱਟਣ ਮਗਰੋਂ ਇਕਦਮ ਪਿਛਾਂਹ ਮੁੜਿਆ, ਕੁੜੀ ਦੇ ਐਨ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਆ ਖੜਾ ਹੋਇਆ ਤੇ ਵਾੜ ਨਾਲ ਢੋਹ ਲਾ ਕੇ ਕੋਈ ਪਿਆਰ-ਭਰੀ ਤੇ ਮਿਹਰ-ਭਰੀ ਗੱਲ ਕਹਿਣ ਲਈ ਸੋਚਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਨ ਲੱਗਾ...

“ਤੂੰ, ਕੁੜੀਏ ਇਸ ਵੀਹੀ 'ਚੋਂ ਚਲੀ ਜਾਏਂ ਤਾਂ ਚੰਗਾ ਰਹੂ! ਚੱਲ, ਹੁਣ ਰੋਣਾ ਧੋਣਾ ਛੱਡ ਵੀ ਦੇ! ਤੂੰ ਘਰ ਜਾ ਤੇ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਦੱਸ ਦੇ। ਆਖੀਂ, ਭਈ ਗੁਆਚ ਗਿਆ... ਰਮਾਲ ਦਾ ਕੀ ਹੁੰਦੈ?...”

ਉਸ ਨੇ ਸ਼ਾਂਤ, ਹਮਦਰਦੀ-ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਹਿਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਤੇ ਇੱਕ ਗੁੱਸੇ-ਭਰੀ ਹੂਕ ਛੱਡੀ, ਪਰ ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਕੁੜੀ ਭੁੰਜਿਉਂ ਉੱਠ ਰਹੀ ਸੀ।

“ਕਿੰਨੀ ਚੰਗੀ ਗੱਲ ਆ!... ਉਹ ਮੁਸਕਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਜੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਬੋਲਦਾ ਗਿਆ। “ਤੂੰ ਹੁਣ ਘਰ ਚਲੀ ਜਾ। ਜੇ ਤੂੰ ਆਖੇਂ, ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਜਾ ਕੇ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਦੱਸ ਆਉਂਦਾ? ਤੂੰ ਡਰ ਨਾ, ਮੈਂ ਤੇਰਾ ਪੱਖ ਲਊਂ!”

ਲਿਓਨਕਾ ਨੇ ਬੜੇ ਮਾਣ ਨਾਲ ਮੋਢੇ ਮਚਕੋੜੇ ਤੇ ਆਸੇ ਪਾਸੇ ਵੇਖਿਆ।

“ਤੂੰ ਨਾ ਆਵੀਂ...” ਕੁੜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕੱਪੜਿਆਂ ਤੋਂ ਘੱਟਾ ਝਾੜਦਿਆਂ ਤੇ ਅਜੇ ਵੀ ਸਿਸਕੀਆਂ ਲੈਂਦਿਆਂ ਫੁਸ ਫੁਸ ਕੀਤਾ।

“ਜੇ ਆਂਹਦੀ ਏਂ ਤਾਂ ਚਲਦਾਂ,” ਲਿਓਨਕਾ ਨੇ ਪੂਰੀ ਤਤਪਰਤਾ ਨਾਲ ਗਜਾਇਆ ਤੇ ਆਪਣੀ ਟੋਪੀ ਨੂੰ ਕੰਨ ਤੱਕ ਖਿੱਚ ਲਿਆ।

ਹੁਣ ਉਹ ਲੱਤਾਂ ਚੌੜੀਆਂ ਕਰ ਕੇ ਕੁੜੀ ਅੱਗੇ ਖਲੋਤਾ ਸੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੇ ਗਲ਼ ਪਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਲੀਰਾਂ ਵੀ ਚੁਸਤ ਲੱਗਣ ਲੱਗ ਪਈਆਂ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਡੰਗੋਰੀ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਨਾਲ਼ ਭੁੰਜੇ ਮਾਰੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਕੁੜੀ ਵੱਲ ਟਿਕਟਿਕੀ ਲਾ ਕੇ ਵੇਖੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਦਕਿ ਉਸ ਦੀਆਂ ਮੋਟੀਆਂ, ਉਦਾਸ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਫਖ਼ਰ ਤੇ ਦਲੇਰੀ ਦੀ ਚਮਕ ਸੀ।

ਕੁੜੀ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਉੱਤੇ ਅੱਥਰੂ ਪੁੰਝਦਿਆਂ ਉਸ ਵੱਲ ਤਿਰਛੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ਼ ਵੇਖਿਆ ਤੇ ਫਿਰ ਹਉਂਕਾ ਲੈ ਕੇ ਆਖਿਆ :

“ਨਾ ਆਏਂ ਤਾਂ ਚੰਗੈ।... ਮੇਰੀ ਅੰਮਾਂ ਮੰਗਤਿਆਂ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੀ।”

ਤੇ ਉਹ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਦੂਰ ਚਲੀ ਗਈ ਤੇ ਜਾਂਦੀ ਹੋਈ ਨੇ ਦੋ ਵਾਰੀ ਪਿਛਾਂਹ ਮੁੜ ਕੇ ਵੇਖਿਆ।

ਲਿਓਨਕਾ ਬੜਾ ਦਿਲਗੀਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ, ਵੰਗਾਰਦੀ ਚਾਲ-ਢਾਲ ਬਦਲ ਲਈ, ਉਹ ਫਿਰ ਕੁੱਬਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਫਿਰ ਨਿਮਾਣਾ ਬਣ ਗਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਗਠੜੀ ਜਿਹੜੀ ਕਦੀ ਇੱਕ ਤੇ ਕਦੀ ਦੂਜੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਲਮਕਦੀ ਸੀ, ਮੋਢਿਆਂ ਉੱਤੇ ਸੁੱਟ ਲਈ ਤੇ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਮਾਰੀ ਜਿਹੜੀ ਗਲੀ ਦੇ ਸਿਰੇ ਉੱਤੇ ਮੋੜ ਮੁੜਨ ਹੀ ਵਾਲੀ ਸੀ।

“ਅਲਵਿਦਾ!”

ਉਸ ਨੇ ਤੁਰੀ ਜਾਂਦੀ ਨੇ ਹੀ ਮੁੜ ਕੇ ਉਸ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ ਤੇ ਲੋਪ ਹੋ ਗਈ।

ਤਰਕਾਲਾਂ ਪੈਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਖ਼ਾਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਡਾਢੀ ਹੁੰਮਸ ਤਾਰੀ ਸੀ ਜਿਸ ਮਗਰੋਂ ਅਕਸਰ ਤੂਫ਼ਾਨ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਸੂਰਜ ਚੋਖਾ ਹੇਠਾਂ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਤੇ ਪੋਪਲਰਾਂ ਦੀਆਂ ਟੀਸੀਆਂ ਹਲਕੇ ਲਾਲ ਰੰਗ ਦੀ ਭਾਹ ਮਾਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਨੀਵੀਆਂ ਟਾਹਣੀਆਂ ਉੱਤੇ ਪੈ ਰਹੇ ਪਰਛਾਵਿਆਂ ਕਾਰਨ ਇਹ ਉੱਚੇ, ਅਹਿਲ ਦਰਖ਼ਤ ਹੋਰ ਵੀ ਸੰਘਣੇ ਤੇ ਲੰਮੇਰੇ ਲੱਗ ਰਹੇ ਸਨ... ਉਹਨਾਂ ਉੱਪਰ ਅਕਾਸ਼ ਹਨੇਰਾ ਹੁੰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਮਖਮਲੀ ਬਣਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਮਾਣੋ ਧਰਤੀ ਦੇ ਹੋਰ ਨੇੜੇ ਆਉਂਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਦੂਰ ਕਿਤੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਆ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਗਾਉਣ ਦੀ। ਇਹ ਮੱਧਮ ਪਰ ਭਾਰੀ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਵੀ ਹੁੰਮਸ ਨਾਲ਼ ਭਰੀਆਂ ਲੱਗ ਰਹੀਆਂ ਸਨ।

ਲਿਓਨਕਾ ਵਧੇਰੇ ਇਕੱਲਤਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ, ਸਗੋਂ ਕਿਸੇ ਗੱਲ ਤੋਂ ਡਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਆਪਣੇ ਦਾਦੇ ਕੋਲ਼ ਚਲੇ ਜਾਣ ਨੂੰ ਜੀਅ ਕੀਤਾ, ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਸੇ ਪਾਸੇ ਵੇਖਿਆ ਤੇ ਗਲ਼ੀ ਦੇ ਨਾਲ਼ ਨਾਲ਼ ਛੇਤੀ ਛੇਤੀ ਅਗਾਂਹ ਤੁਰ ਪਿਆ। ਉਸ ਦਾ ਭੀਖ ਮੰਗਣ ਨੂੰ ਦਿਲ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਤੁਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਛਾਤੀ ਵਿੱਚ ਦਿਲ ਤੇਜ਼ ਤੇਜ਼

ਧੜਕਣ ਕਾਰਨ ਉਸ ਉੱਤੇ ਤੁਰਨ ਤੇ ਸੋਚਣ ਵਾਸਤੇ ਖ਼ਾਸ ਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਲਸ ਛਾ ਗਿਆ ਸੀ...। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ਼ ਹੀ ਉਹ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਵੇਂ ਵੀ ਨਾ ਕੱਢ ਸਕਿਆ ਤੇ ਸੋਚਣ ਲੱਗ ਪਿਆ : “ਉਸ ਉੱਤੇ ਹੁਣ ਕੀ ਬੀਤ ਰਹੀ ਹੋਵੇਗੀ ? ਜੇ ਉਹ ਕਿਸੇ ਅਮੀਰ ਘਰੋਂ ਹੋਈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁੱਟ ਪਵੇਗੀ : ਸਾਰੇ ਅਮੀਰ ਲੀਚੜ ਹੁੰਦੇ ਨੇ; ਪਰ ਜੇ ਉਹ ਗ਼ਰੀਬ ਹੋਈ ਤਾਂ ਹੋ ਸਕਦੈ, ਕੁੱਟ ਨਾ ਹੀ ਪਵੇ...। ਗ਼ਰੀਬ ਘਰਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਨਿਆਣਿਆਂ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਨੇ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਸ ਹੁੰਦੀ ਏ ਕਿ ਉਹ ਵੀ ਵੱਡੇ ਹੋ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਿਆ ਕਰਨਗੇ।” ਉਸ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮਗਰੋਂ ਦੂਜਾ ਅੜੀਅਲ ਵਿਚਾਰ ਭਿਣ ਭਿਣ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਤੇ ਹਰ ਬੀਤਦੇ ਪਲ ਨਾਲ਼ ਦਿਲਗੀਰੀ ਦੀ ਨਿਢਾਲ ਤੇ ਦੁੱਖੀ ਭਰੀ ਜਾ ਰਹੀ ਭਾਵਨਾ ਉਸ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ਼ ਨਾਲ਼ ਚੱਲ ਰਹੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ਵਾਂਗ ਵਧੇਰੇ ਬੋਝਲ ਹੁੰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਉੱਤੇ ਛਾਈ ਹੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ।

ਤਰਕਾਲਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਛਾਵੇਂ ਲੰਮੇਰੇ ਤੇ ਘਨੇਰੇ ਹੁੰਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਰਾਹ ਵਿਚ ਲਿਓਨਕਾ ਨੂੰ ਕਦੀ ਕਦੀ ਕਜ਼ਾਕ ਤੇ ਕਜ਼ਾਕਣਾਂ ਵਿਖਾਈ ਦੇ ਜਾਂਦੀਆਂ ਤੇ ਉਸ ਵੱਲ ਕੋਈ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤੇ ਬਗ਼ੈਰ ਲਾਗੋਂ ਦੀ ਲੰਘ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਉਹ ਰੂਸ ਤੋਂ ਭੁੱਖਿਆਂ ਦੀਆਂ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਭੀੜਾਂ ਦੇ ਆਦੀ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਉਸ ਨੇ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਰੱਜੇ, ਪਲੇ ਸਰੀਰਾਂ ਵੱਲ ਬੁਝੀ ਜਿਹੀ ਸੁਸਤ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ਼ ਸਰਸਰੀ ਜਿਹਾ ਵੇਖਿਆ ਤੇ ਗਿਰਜੇ ਵੱਲ ਛੇਤੀ ਛੇਤੀ ਤੁਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ, ਜਿਸ ਦੀ ਸਲੀਬ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਵਾਲੇ ਦਰਖ਼ਤਾਂ ਪਿੱਛੇ ਲਿਸ਼ਕਾਰੇ ਮਾਰ ਰਹੀ ਸੀ।

ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਵੱਲ ਆ ਰਹੇ ਕਿਸੇ ਇੱਜੜ ਦੀ ਦਗੜ-ਦਗੜ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤੀ। ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਹੀ ਨੀਵਾਂ ਤੇ ਚੌੜਾ ਜਿਹਾ ਗਿਰਜਾ ਸੀ ਜਿਸ ਦੇ ਨੀਲੇ ਰੰਗ ਦੇ ਪੰਜ ਗੁੰਬਦ ਸਨ ਤੇ ਜਿਸ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਪੋਪਲਰ ਉੱਗੇ ਹੋਏ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਟੀਸੀਆਂ ਇਸ ਦੀਆਂ ਸੁਨਹਿਰੀ ਸਲੀਬਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਉੱਚੀਆਂ ਸਨ ਜਿਹੜੀਆਂ ਅਸਤਦੇ ਸੂਰਜ ਦੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਨਹਾਤੀਆਂ, ਹਰੇ ਦਰਖ਼ਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਗੁਲਾਬੀ ਰੰਗ ਦੀ ਭਾਹ ਮਾਰਦੀਆਂ ਲਿਸ਼ਕ ਰਹੀਆਂ ਸਨ।

ਉਧਰ ਦਾਦਾ ਵੀ ਆਪਣੀ ਗਠੜੀ ਦੇ ਭਾਰ ਹੇਠ ਲਿਫਿਆ ਹੋਇਆ, ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹੱਥਾਂ ਦੀ ਓਟ ਦਿੰਦਾ ਤੇ ਇਧਰ-ਉਧਰ ਵੇਖਦਾ ਹੋਇਆ ਗਿਰਜੇ ਦੀ ਦਹਿਲੀਜ਼ ਵੱਲ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਦਾਦੇ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪਿੱਛੇ ਬੋਝਲ ਤੇ ਲੜਖੜਾਉਂਦੇ ਕਦਮ ਪੁੱਟਦਾ ਇੱਕ ਕਜ਼ਾਕ ਤੁਰਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਸ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਡਾਂਗ ਸੀ ਤੇ ਟੋਪੀ ਅੱਖਾਂ ਤੱਕ ਸਰਕਾਈ ਹੋਈ ਸੀ।

“ਕੀ ਗੱਲ, ਗਠੜੀ ਖ਼ਾਲੀ ਕਿਉਂ ਆ ?” ਦਾਦੇ ਨੇ ਪੋਤਰੇ ਕੋਲ਼ ਪੁੱਜਦਿਆਂ ਪੁੱਛਿਆ ਜਿਹੜਾ

ਉਸ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿੱਚ ਗਿਰਜੇ ਦੇ ਜੰਗਲੇ ਲਾਗੇ ਖਲੋਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। “ਵੇਖ, ਮੈਂ ਕਿੰਨਾ ਕੁਝ ਮੰਗ ਲਿਆਇਆਂ!...” ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਕਿਲ੍ਹਦਿਆਂ ਆਪਣੇ ਮੋਢਿਆਂ ਤੋਂ ਕੈਨਵਸ ਦੀ ਬਣੀ, ਕੱਸ ਕੇ ਭਰੀ ਹੋਈ ਆਪਣੀ ਗਠੜੀ ਭੁੰਜੇ ਲਾਹੀ। “ਆਹ!... ਏਥੇ ਖਰੈਤ ਚੰਗੀ ਪਾਉਂਦੇ ਸੂ! ਬਹਿਜਾ ਬਹਿਜਾ ਹੋਗੀ!... ਤੇ ਤੂੰ ਉਦਾਸ ਕਿਉਂ ਏਂ?”

“ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਪੀੜ ਹੁੰਦੀ ਆ...।” ਦਾਦੇ ਲਾਗੇ ਭੁੰਜੇ ਬੈਠਦਿਆਂ ਲਿਓਨਕਾ ਨੇ ਮੱਧਮ ਜਿਹੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਆਖਿਆ।

“ਹੱਛਾ?... ਥੱਕ ਗਿਐਂ... ਸੁਤਿਆ ਗਿਐਂ! ਆ, ਰਾਤੀਂ ਸੌਣ ਦਾ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕਰੀਏ। ਕੀ ਨਾਂ ਸੀ ਉਸ ਕਜ਼ਾਕ ਦਾ? ਹੈਂ?”

“ਆਂਦਰੇਈ ਚੋਰਨੀ।”

“ਆ, ਅਸੀਂ ਲੋਕਾਂ ਕੋਲੋਂ ਪੁੱਛ ਲੈਂਦੇ ਆਂ, ਭਈ ਚੋਰਨੀ ਆਂਦਰੇਈ ਦਾ ਘਰ ਕਿੱਥੇ ਆ? ਅਹੁ ਵੇਖ, ਸਾਡੇ ਵੱਲ ਕੋਈ ਜਣਾ ਆਉਂਦਾ ਪਿਐ... ਹਾਂ ਵਈ,... ਏਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕ ਬੜੇ ਚੰਗੇ ਸੂ, ਚੰਗੇ ਰੱਜੇ ਪੁੱਜੇ ਸੂ! ਤੇ ਸਾਰੇ ਈ ਕਣਕ ਦੀਆਂ ਰੋਟੀਆਂ ਖਾਂਦੇ। ਸਲਾਮ ਏਂ, ਭਲਿਆ ਲੋਕਾ!”

ਕਜ਼ਾਕ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਆਇਆ ਤੇ ਦਾਦੇ ਦੀ ਦਵਾ-ਸਲਾਮ ਦੇ ਜਵਾਬ ਵਿੱਚ ਲਮਕਾ ਕੇ ਬੋਲਿਆ :

“ਤੁਹਾਨੂੰ ਵੀ ਸਲਾਮਾਂ ਨੇ!”

ਤੇ ਫਿਰ ਉਹ ਲੱਤਾਂ ਚੌੜੀਆਂ ਕਰ ਕੇ ਖੜਾ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਮੋਟੀਆਂ ਭਾਵ-ਹੀਣ ਅੱਖਾਂ ਭਿਖਾਰੀਆਂ ਉੱਤੇ ਗੱਡ ਕੇ ਚੁੱਪ-ਚੁਪੀਤਾ ਸਿਰ ਖੁਰਕਣ ਲੱਗ ਪਿਆ।

ਲਿਓਨਕਾ ਉਸ ਵੱਲ ਉਤਸੁਕਤਾ ਨਾਲ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਦਾਦਾ ਆਪਣੀਆਂ ਬੁੱਢੀਆਂ, ਸਵਾਲੀਆ ਅੱਖਾਂ ਝਮਕੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕਜ਼ਾਕ ਨੇ ਚੁੱਪ ਵੱਟੀ ਰੱਖੀ, ਤੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਬਾਨ ਕੱਢੀ ਤੇ ਮੁੱਛ ਉੱਤੇ ਫੇਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਇਹ ਕੰਮ ਕਾਮਯਾਬੀ ਨਾਲ ਮੁਕਾਉਣ ਮਗਰੋਂ ਮੁੱਛ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਲੈ ਲਈ, ਇਸ ਨੂੰ ਚੱਬਿਆ ਤੇ ਫਿਰ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚੋਂ ਜੀਭ ਨਾਲ ਪੱਕ ਕੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਆਖਰਕਾਰ, ਆਪਣੀ ਚੁੱਪੀ ਤੋੜੀ, ਜਿਹੜੀ ਹੁਣ ਤੱਕ ਬੋਝਲ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ ਤੇ ਅਲਸਾਈ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਆਖਿਆ :

“ਆਓ, ਪੰਚਾਇਤ-ਘਰ ਚੱਲੀਏ!”

“ਕੀ ਕਰਨ?” ਦਾਦਾ ਤ੍ਰਭਕ ਗਿਆ।

ਲਿਓਨਕਾ ਦਾ ਅੰਦਰ ਕੰਬ ਗਿਆ।

“ਜ਼ਰੂਰੀ ਆ... ਹੁਕਮ ਮਿਲਿਐ ਜਾਣ ਦਾ, ਚੱਲੋ!”

ਉਸ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਵੱਲ ਪਿੱਠ ਕੀਤੀ ਤੇ ਤੁਰਨ ਲੱਗਾ ਸੀ ਪਰ ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੇ ਪਿੱਛੇ ਭਉਂ ਕੇ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਹਿਲਣ ਦਾ ਨਾਂ ਨਹੀਂ ਲੈ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਇਸ ਵਾਰੀ ਉਹ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਕੜਕਿਆ :

“ਤੁਹਾਡੀ ਸਲਾਹ ਕੀ ਆ?”

ਤਦ ਦਾਦਾ ਤੇ ਲਿਓਨਕਾ ਫਟਾ ਫਟ ਉਸ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਤੁਰ ਪਏ।

ਲਿਓਨਕਾ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਦਾਦੇ ਉੱਤੇ ਟਿਕੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹ ਤੇ ਸਿਰ ਕੰਬ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਉਹ ਸਹਿਮਿਆ ਹੋਇਆ ਆਪਣੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਝਾਕੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਆਪਣੇ ਕੁੜਤੇ ਹੇਠਾਂ ਕਾਹਲੀ ਕਾਹਲੀ ਟਟੋਲਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ, ਉਹ ਸਮਝ ਗਿਆ ਕਿ ਦਾਦੇ ਨੇ ਫਿਰ ਕੋਈ ਗੜਬੜ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਿਛਲੀ ਵਾਰੀ ਤਾਮਾਨ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਹ ਤਾਮਾਨ ਵਾਲੀ ਘਟਨਾ ਦਾ ਚੇਤਾ ਕਰ ਕੇ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਹਿਮ ਗਿਆ। ਉਦੋਂ ਦਾਦੇ ਨੇ ਕਿਸੇ ਦੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਪੜੇ ਚੁਰਾ ਲਏ ਸਨ ਤੇ ਉਹ ਰੰਗੇ ਹੱਥੀਂ ਫੜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਲੋਕਾਂ ਉਸ ਦੀ ਖਿੱਲੀ ਉਡਾਈ, ਉਸ ਨੂੰ ਬੁਰਾ ਭਲਾ ਆਖਿਆ, ਕੁੱਟਿਆ ਮਾਰਿਆ ਤੇ ਆਖਰ ਰਾਤੀਂ ਪਿੰਡੋਂ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ। ਲਿਓਨਕਾ ਤੇ ਦਾਦੇ ਨੇ ਰਾਤ ਸਮੁੰਦਰ ਦੇ ਕੰਢੇ ਦੀ ਰੇਤ ਉੱਤੇ ਕਿਤੇ ਸੌਂ ਕੇ ਲੰਘਾਈ ਸੀ, ਤੇ ਸਮੁੰਦਰ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਡਰਾਉਣੇ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਗਰਜਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ...। ਛੱਲਾਂ ਦੀ ਮਾਰ ਹੇਠਾਂ ਆਈ ਰੇਤ ਚਰ ਚਰ ਕਰਦੀ ਰਹੀ ਸੀ...। ਤੇ ਦਾਦਾ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਉੱਘਦਾ ਅਤੇ ਮੱਧਮ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਰੱਬ ਅੱਗੇ ਅਰਦਾਸਾਂ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਚੋਰ ਦੱਸ ਕੇ ਭੁੱਲਾਂ ਬਖਸ਼ਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

“ਲਿਓਨਕਾ...”

ਲਿਓਨਕਾ ਵੱਖੀ ਵਿੱਚ ਵੱਜੀ ਹੁੱਝ ਕਾਰਨ ਤ੍ਰਬਕ ਪਿਆ ਤੇ ਦਾਦੇ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ। ਉਸ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਉਤਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਵਧੇਰੇ ਖੁਸ਼ਕ, ਸਵਾਹ-ਰੰਗਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਫਰਕੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਕਜ਼ਾਕ ਕੋਈ ਪੰਜ-ਕੁ ਕਦਮ ਅੱਗੇ ਅੱਗੇ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਹੁੱਕੀ ਪੀ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਜਾਂਦਾ ਜਾਂਦਾ ਪੋਹਲੀ ਦੇ ਬੂਟਿਆਂ ਦੇ ਸਿਰਿਆਂ ਨੂੰ ਡੰਡੇ ਨਾਲ ਝੰਬੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਪਿੱਛੇ ਮੁੜ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਵੱਲ ਵੇਖ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਸੀ।

“ਲੈ, ਏਹਨੂੰ ਫੜ।... ਵਗਾਹ ਮਾਰ... ਬੂਝਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟ ਦੇ... ਜਿੱਥੇ ਸੁਟੇਂਗਾ ਉਸ ਥਾਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਰੱਖ ਲਈਂ!... ਮਗਰੋਂ ਲੱਭ ਲਾਂਗੇ...” ਦਾਦਾ ਮਸਾਂ ਮਸਾਂ ਸੁਣੀਂਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਫੁਸਫੁਸਾਇਆ

ਅਤੇ ਤੁਰੇ ਤੁਰੇ ਜਾਂਦਿਆਂ ਪੋਤਰੇ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਲਾਗੇ ਜਾ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥ ਵਲੋਟਿਆ ਹੋਇਆ ਕੋਈ ਲੀੜਾ ਫੜਾ ਦਿੱਤਾ।

ਲਿਓਨਕਾ ਡਰ ਨਾਲ ਕੰਬਿਆ ਤੇ ਇੱਕਦਮ ਪਿੱਛੇ ਹਟ ਗਿਆ, ਉਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਠੰਡੀ ਝੁਣਝੁਣੀ ਫਿਰ ਗਈ ਤੇ ਉਹ ਜੰਗਲੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੋ ਗਿਆ ਜਿਸ ਦੇ ਲਾਗੇ ਸੰਘਣਾ ਜੰਗਲੀ ਘਾਹ ਉਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਲਈ ਜਾਂਦੇ ਕਜ਼ਾਕ ਦੀ ਚੌੜੀ ਪਿੱਠ ਵੱਲ ਉਤੇਜਿਤ ਹੋਏ ਨੇ ਵੇਖਿਆ, ਹੱਥ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਵਧਾਇਆ ਤੇ ਇਸ ਵੱਲ ਤਕ ਕੇ ਲੀੜਾ ਬੂਝਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵਗਾਹ ਮਾਰਿਆ...

ਡਿੱਗਦਾ ਹੋਇਆ ਲੀੜਾ ਖੁੱਲ੍ਹ ਗਿਆ, ਲਿਓਨਕਾ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਇੱਕ ਨੀਲੇ, ਫੁੱਲ-ਬੂਟੀਆਂ ਵਾਲੇ ਰੁਮਾਲ ਉੱਤੇ ਪਈ, ਤੇ ਉਸੇ ਪਲ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਰੌਂਦੀ ਹੋਈ ਬੱਚੀ ਦੀ ਯਾਦ ਆ ਗਈ। ਉਹ ਜਿਉਂਦੀ ਜਾਗਦੀ ਉਸ ਦੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਆ ਖੜੀ ਹੋਈ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਜ਼ਾਕ, ਦਾਦਾ ਤੇ ਹੋਰ ਸਭ ਕੁਝ ਦਿੱਸਣੇ ਹਟ ਗਿਆ ਸੀ...। ਲਿਓਨਕਾ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਕੁੜੀ ਦੇ ਕੁਰਲਾਉਣ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਫਿਰ ਸਾਫ਼ ਸਾਫ਼ ਗੂੰਜਣ ਲੱਗੀ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਜਾਪਿਆ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਜ਼ਮੀਨ ਉੱਤੇ ਨਿਰਮਲ ਹੰਝੂ ਕਿਰ ਰਹੇ ਸਨ।

ਲਗਭਗ ਬਦਹਵਾਸੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਹੀ ਉਹ ਦਾਦੇ ਦੇ ਮਗਰ ਮਗਰ ਪੰਚਾਇਤ-ਘਰ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ, ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਅਸਪਸ਼ਟ ਭਿਣ-ਭਿਣ, ਮਿਣ-ਮਿਣ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤੀ, ਜਿਸ ਦੀ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਹ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਪੁੰਦ ਦੇ ਕਿਸੇ ਪਰਦੇ ਥਾਣੀਂ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ : ਕਿਵੇਂ ਦਾਦੇ ਦੀ ਗਠੜੀ ਵਿੱਚੋਂ ਟੁਕੜੇ ਕੱਢ ਕੇ ਇੱਕ ਵੱਡੇ ਸਾਰੇ ਮੇਜ਼ ਉੱਤੇ ਸੁੱਟੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਤੇ ਇਹ ਟੁਕੜੇ ਧੜਮ ਕਰ ਕੇ ਮੇਜ਼ ਉੱਤੇ ਡਿੱਗਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ...। ਫਿਰ ਉਹਨਾਂ ਉੱਤੇ ਉੱਚੀਆਂ ਟੋਪੀਆਂ ਵਾਲੇ ਕਈ ਸਿਰ ਝੁਕੇ; ਸਿਰ ਤੇ ਟੋਪੀਆਂ ਵੱਟੋ-ਵੱਟ ਹੋਈਆਂ ਤੇ ਕਾਲੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੁਆਲੇ ਲਿਪਟੀ ਪੁੰਦ ਵਿੱਚੋਂ ਦੀ ਝੂਲਦੇ ਤੇ ਕਿਸੇ ਖੌਫ਼ਨਾਕ ਚੀਜ਼ ਦਾ ਡਰਾਵਾ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਹੇ ਸਨ...। ਮਗਰੋਂ ਅਚਾਨਕ ਦਾਦੇ ਨੇ ਭਰੜਾਈ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਮਿਣ ਮਿਣ ਕੀਤਾ ਤੇ ਦੋ ਹੱਟੇ ਕੱਟੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਲਾਟੂ ਵਾਂਗ ਘੁੰਮਣ ਲੱਗ ਪਿਆ...

“ਏਦਾਂ ਨਾ ਕਰੋ, ਰੱਬ ਦੇ ਬੰਦਿਓ!... ਰੱਬ ਜਾਣਦੈ, ਮੇਰਾ ਕੋਈ ਕਸੂਰ ਨਹੀਂ!...” ਦਾਦਾ ਕੰਨ-ਪਾੜਵੀਆਂ ਚੀਕਾਂ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਲਿਓਨਕਾ ਦੀਆਂ ਭੁੱਬਾਂ ਨਿੱਕਲ ਗਈਆਂ ਤੇ ਉਹ ਫਰਸ਼ ਉੱਤੇ ਡਿੱਗ ਪਿਆ।

ਤਦ ਉਹ ਲੋਕ ਉਸ ਕੋਲ ਵੀ ਆਏ। ਉਸ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਇੱਕ ਬੈਂਚ ਉੱਤੇ ਬਿਠਾਇਆ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਨੰਨ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਕੱਜ ਰਹੇ ਚੀਬੜੇ ਫੋਲ ਮਾਰੇ।

“ਦਾਨੀਲੋਵਨਾ ਝੂਠ ਬੋਲਦੀ ਆ, ਭੈੜੀ ਰੰਨ!” ਕੋਈ ਜਣਾ ਗਰਜਿਆ, ਜਿਸ ਦੀ ਭਾਰੀ, ਚਿੜਚਿੜੀ ਅਵਾਜ਼ ਲਿਓਨਕਾ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਨਾਲ ਟਕਰਾਈ।

“ਖ਼ਵਰੇ ਉਹਨਾਂ ਲੁਕਾ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ?” ਜਵਾਬ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਜ਼ੋਰ ਦੀਆਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਆਈਆਂ।

ਲਿਓਨਕਾ ਨੂੰ ਲੱਗਾ ਜਿਵੇਂ ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਚੀਕਾਂ ਉਸ ਦੇ ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਹਥੌੜੇ ਵਾਂਗ ਵੱਜ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਉਹ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਡਰ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਹ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ, ਮਾਨੋ ਅਚਾਨਕ ਕਿਸੇ ਹਨੇਰੀ ਖੱਡ ਵਿੱਚ ਲਹਿ ਗਿਆ ਹੋਵੇ ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਪਤਾਲੀ ਜਬਾੜਾ ਟੱਡਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਜਦੋਂ ਉਹ ਹੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਉਸ ਦਾ ਸਿਰ ਦਾਦੇ ਦੇ ਗੋਡਿਆਂ ਉੱਤੇ ਟਿਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਉੱਤੇ ਦਾਦੇ ਦਾ ਤਰਸਯੋਗ, ਪਹਿਲਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਝੁਰੜੀਆਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਚਿਹਰਾ ਝੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਦਾਦੇ ਦੀਆਂ ਡਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਝਮਕਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਉਸ ਦੇ, ਲਿਓਨਕਾ ਦੇ ਮੱਥੇ ਉੱਤੇ ਧੁੰਦਲੇ ਜਿਹੇ ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਅੱਥਰੂ ਕੇਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਜਿਹੜੇ ਗੱਲ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਦੀ ਧੌਣ ਵੱਲ ਵਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਬੜੀ ਜਲੂਹਣ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ...

“ਆ ਗਈ ਸੁਰਤ, ਮੇਰੇ ਲਾਡੇ ਨੂੰ?! ਆ, ਏਥੋਂ ਚਲੇ ਜਾਈਏ। ਆ ਚੱਲੀਏ, ਛੱਡ ਦਿਤੈ, ਪਾਪੀਆਂ ਨੇ!”

ਲਿਓਨਕਾ ਉੱਠਿਆ, ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਸਿੱਕੇ ਵਾਂਗ ਭਾਰਾ ਲੱਗਾ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਸਿਰ ਉਸ ਦੇ ਮੋਢਿਆਂ ਤੋਂ ਲੱਥਾ ਕਿ ਲੱਥਾ...। ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਨੂੰ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਘੁੱਟ ਕੇ ਕਰਾਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਘੁਮਾਉਣ ਲੱਗਾ।

“ਸਿਰ ਪੀੜ ਕਰਦੈ? ਮੇਰਾ ਲਾਡਾ।... ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਬੜਾ ਸਤਾਇਐ...। ਨਿਰਦਈ! ਕਿਸੇ ਦਾ ਚਾਕੂ ਗੁਆਚ ਗਿਆ, ਉਸ ਛੋਕਰੀ ਦਾ ਰਮਾਲ ਗੁਆਚ ਗਿਐ, ਤੇ ਉਹ ਸਾਰੇ ਸਾਡੇ ਉੱਤੇ ਟੁੱਟ ਪਏ!... ਹਾਇ ਓਇ ਰੱਬਾ! ਕਾਹਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦੇ ਰਿਹੈ!”

ਦਾਦੇ ਦੀ ਸ਼ੁਕਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਲਿਓਨਕਾ ਨੂੰ ਤੜਫਾਈ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਚਿੰਗਿਆੜੀ ਉਸ ਦਾ ਅੰਦਰ ਲੂਹੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦਾਦੇ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹਾਂ ਹਟਣ ਉੱਤੇ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਲਾਂਭੇ ਹੋ ਕੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਵੇਖਿਆ...

ਉਹ ਪਿੰਡ ਦੇ ਬਾਹਰਵਾਰ ਇੱਕ ਬੇਡੌਲ ਜਿਹੇ ਪੋਪਲਰ ਦੀਆਂ ਸੰਘਣੀਆਂ ਟਾਹਣੀਆਂ ਦੀ ਛਾਵੇਂ ਬੈਠੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਰਾਤ ਪੈ ਚੁੱਕੀ ਸੀ ਤੇ ਚੰਨ ਚੜ੍ਹ ਆਇਆ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਦੁੱਧ-ਚਾਂਦੀ ਵਰਗਾ ਚਾਨਣ ਸਤੇਪੀ ਦੇ ਪੱਧਰੇ ਪਸਾਰਿਆਂ ਉੱਤੇ ਝਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਾਣੋ ਦਿਨ ਵੇਲੇ ਨਾਲੋਂ ਛੁਟੇਰਾ, ਵਧੇਰੇ ਸੁੰਵਾ ਤੇ ਵੀਰਾਨ ਬਣਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਦੂਰੋ, ਜਿੱਥੇ ਸਤੇਪੀ ਅਸਮਾਨ ਨਾਲ ਮਿਲਦੀ ਸੀ, ਬੱਦਲ ਉੱਠ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਸਤੇਪੀ ਉੱਤੇ ਉੱਡਦੇ ਹੋਏ ਚੰਨ ਨੂੰ ਢੱਕੀ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਕਾਲੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ਸੁੱਟ ਰਹੇ ਸਨ। ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਪੈ ਰਹੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ਗੂੜ੍ਹੇ ਹੁੰਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਤੇ ਸੋਚਾਂ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬੇ ਤੁਰੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਤੇ ਫਿਰ ਉਹ ਅਚਾਨਕ ਲੋਪ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਸੂਰਜ ਦੀਆਂ ਲੂੰਹਦੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ ਕਾਰਨ ਤਰੇੜੇ-ਤਰੇੜੇ ਹੋਈ ਧਰਤੀ ਵਿੱਚ ਸਮੇਂ ਗਏ ਹੋਣ... ਪਿੰਡ ਵੱਲੋਂ ਕੋਈ ਵਿਰਲੀ ਟਾਵੀਂ ਅਵਾਜ਼ ਆ ਜਾਂਦੀ, ਜਿੱਥੇ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਚਾਨਣ ਦਾ ਝਲਕਾਰਾ ਪੈਂਦਾ ਤੇ ਚਮਕ ਰਹੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਤਾਰਿਆਂ ਦੀ ਲੋਅ ਨਾਲ ਅੱਖ-ਮੱਟਕੇ ਕਰਦਾ।

“ਆ ਚੱਲੀਏ, ਲਾਡੇ!... ਚਲਣਾ ਚਾਹੀਦੈ,” ਦਾਦੇ ਨੇ ਆਖਿਆ।

“ਹੋਰ ਘੜੀ ਬਹਿ ਲਈਏ!...” ਲਿਓਨਕਾ ਨੇ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਕਿਹਾ।

ਉਸ ਨੂੰ ਸਤੇਪੀ ਚੰਗੀ ਲੱਗਦੀ ਸੀ। ਦਿਨ ਵੇਲੇ ਇੱਥੇ ਤੁਰਦਿਆਂ ਉਸ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵੱਲ, ਜਿੱਥੇ ਅਸਮਾਨ ਧਰਤੀ ਦੀ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹਿੱਕ ਨਾਲ ਮਿਲਦਾ ਸੀ, ਵੇਖਣਾ ਪਸੰਦ ਸੀ...। ਉਹ ਕਲਪਨਾ ਕਰਦਾ ਕਿ

ਉੱਥੇ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸ਼ਹਿਰ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੇ ਮਿਹਰਬਾਨ ਲੋਕ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਰਗੇ ਉਸ ਨੇ ਕਦੀ ਵੇਖੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲੋਂ ਭੀਖ ਮੰਗਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੀ ਨਹੀਂ ਪਵੇਗੀ—ਆਪੇ ਹੀ ਦੇ ਦੇਣਗੇ...। ਪਰ ਜਦੋਂ ਸਤੇਪੀ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਫੈਲਦੀ ਗਈ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਜਾਣਿਆ ਪਛਾਣਿਆ ਪਿੰਡ ਦਿਸਿਆ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਲੋਕ ਸਨ ਜਿਹੇ ਜਿਹੇ ਉਸ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਵੇਖੇ ਸਨ ਤਾਂ ਉਹ ਇਸ ਧੌਖੇ ਕਾਰਨ ਡਾਢਾ ਉਦਾਸ ਤੇ ਦੁੱਖੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ।

ਤੇ ਹੁਣ ਉਹ ਸੋਚਾਂ ਵਿੱਚ ਗਲਤਾਨ ਦੂਰ ਉਸ ਥਾਂ ਵੱਲ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿੱਥੋਂ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਬੱਦਲ ਉੱਠ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀਆਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਚਿਮਨੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲਦੇ ਧੂੰਏ ਵਰਗੇ ਲੱਗੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਦੀ ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਬਲ ਇੱਛਾ ਸੀ...। ਉਸ ਦੀਆਂ ਸੋਚਾਂ ਦੀ ਲੜੀ ਨੂੰ ਦਾਦੇ ਦੀ ਸੁੱਕੀ ਖੰਘ ਨੇ ਭੰਗ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਲਿਓਨਕਾ ਨੇ ਦਾਦੇ ਦੇ ਹੰਝੂਆਂ ਨਾਲ ਭਿੱਜੇ ਚਿਹਰੇ ਵੱਲ ਨਜ਼ਰ ਭਰ ਕੇ ਵੇਖਿਆ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਉੱਥੂ ਛਿੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਇਹ ਚਿਹਰਾ, ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਚੰਨ-ਚਾਨਣੀ ਪੈਣ ਨਾਲ ਲੀਰੋ ਲੀਰੋ ਹੋਈ ਟੋਪੀ, ਭਰਵੱਟਿਆਂ 'ਤੇ ਦਾੜ੍ਹੀ ਦੇ ਅਜੀਬ ਜਿਹੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ਪੈ ਰਹੇ ਸਨ, ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਫਰਕ ਰਹੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਰਹੱਸਮਈ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਚਮਕ ਰਹੀਆਂ ਤੇ ਟੱਡੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਾਲਾ ਇਹ ਚਿਹਰਾ ਬੜਾ ਡਰਾਉਣਾ ਤੇ ਦਰਦਨਾਕ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਲਿਓਨਕਾ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕੋਈ ਨਵੀਂ ਭਾਵਨਾ ਜਗਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਉਸ ਨੂੰ ਦਾਦੇ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹਟ ਜਾਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ...।

“ਚੰਗਾ, ਬਹਿ ਜਾਂਦੇ ਆਂ ਹੋਰ ਘੜੀ ਪਲ!...” ਉਸ ਨੇ ਬੁੜ ਬੁੜ ਕੀਤਾ ਤੇ ਅਹਿਮਕਾਂ ਵਾਂਗ ਹਿਚ ਹਿਚ ਕਰਦਿਆਂ ਕੁੜਤੇ ਹੇਠਾਂ ਕੁਝ ਟਟੋਲਣ ਲੱਗ ਪਿਆ।

ਲਿਓਨਕਾ ਨੇ ਉਸ ਵੱਲੋਂ ਮੂੰਹ ਮੋੜਿਆ ਤੇ ਫਿਰ ਦੂਰ ਕਿਤੇ ਵੇਖਣ ਲੱਗ ਪਿਆ।

“ਲਿਓਨਕਾ!... ਆਹ ਵੇਖੀਂ ਤਾਂ!...” ਅਚਾਨਕ ਦਾਦੇ ਨੇ ਜੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਕਿਲਕਾਰੀ ਮਾਰੀ ਤੇ ਸਾਹ-ਘੁਟਵੀਂ ਖੰਘ ਦੀ ਮਾਰ ਹੇਠ ਲਿਫਦੇ ਹੋਇਆਂ ਪੋਤਰੇ ਵੱਲ ਕੋਈ ਲੰਮੀ, ਲਿਸ਼ਕਦੀ ਚੀਜ਼ ਵਧਾਈ। “ਚਾਂਦੀ ਦੀ ਝਾਲ ਕੀਤੀ ਲੱਗਦੀ ਆ! ਵੇਖ ਨਾ, ਚਾਂਦੀ ਦੀ ਆ!... ਪੰਜਾਹ ਰੂਬਲ ਦੀ ਹੋਊ!...”

ਲਾਲਚ ਤੇ ਪੀੜ ਕਾਰਨ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥ ਤੇ ਬੁੱਲ੍ਹ ਕੰਬ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਪੂਰਾ ਚਿਹਰਾ ਫਰਕੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

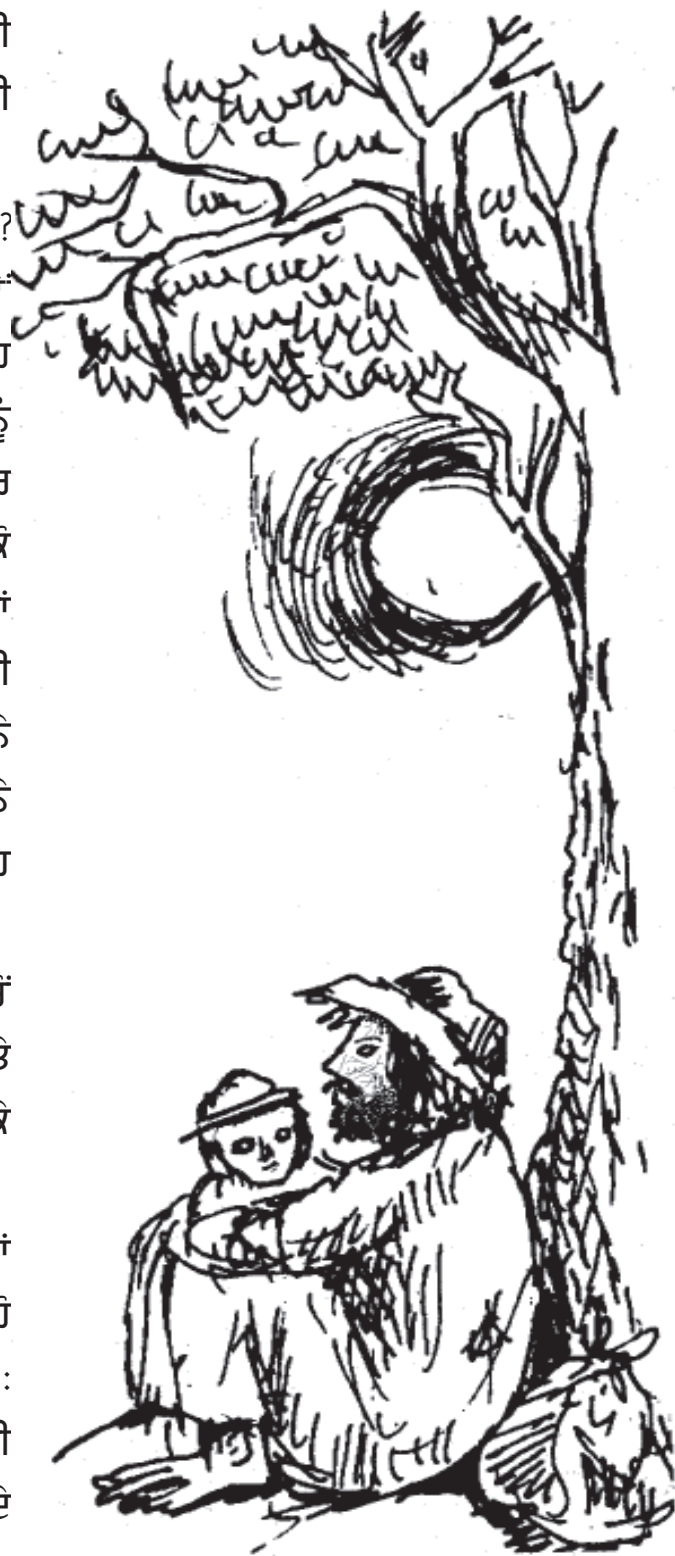
ਲਿਓਨਕਾ ਕੰਬ ਉੱਠਿਆ ਤੇ ਦਾਦੇ ਦਾ ਹੱਥ ਪਿਛਾਂਹ ਧੱਕ ਦਿੱਤਾ।

“ਏਹਨੂੰ ਲੁਕੋ ਲੈ! ਓਹ, ਬਾਬਾ, ਲੁਕੋ ਲੈ ਏਹਨੂੰ!...” ਉਸ ਨੇ ਕਾਹਲੀ ਨਾਲ ਆਸ ਪਾਸ ਵੇਖ ਕੇ ਤਰਲੇ ਲੈਂਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਫੁਸ ਫੁਸ ਕੀਤਾ।

“ਕੀ ਗੱਲ ਆ, ਕਮਲਿਆ? ਡਰਦੈਂ, ਲਾਡਿਆ?... ਮੈਂ ਐਵੇਂ ਖਿੜਕੀ ਵੱਲ ਤੱਕਿਆ ਹੀ ਸੀ ਤੇ ਇਹ ਉੱਥੇ ਲਮਕਦਾ ਪਿਆ ਸੀ... ਮੈਂ ਇਹਨੂੰ ਬੋਚਿਆ... ਤੇ... ਕੋਟ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕਰ ਲਿਆ... ਤੇ ਫਿਰ ਬੁਝਿਆਂ ਵਿੱਚ ਲੁਕੋ ਦਿੱਤਾ। ਜਦੋਂ ਆਪਾਂ ਪਿੰਡੋਂ ਨਿੱਕਲੇ ਸਾਂ ਮੈਂ ਜਾਣ ਕੇ ਉਸ ਥਾਂ ਆਪਣੀ ਟੋਪੀ ਡੇਗ ਲਈ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਚੁੱਕਣ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਇਹ ਵੀ ਚੁੱਕ ਲਿਆ...। ਬੁੱਧੂ ਨੇ ਉਹ!... ਤੇ ਗੁਮਾਲ ਫੜ ਲਿਆ—ਆਹ ਵੇਖ!...”

ਉਸ ਨੇ ਚੀਥੜਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੰਬਦੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਗੁਮਾਲ ਕੱਢਿਆ ਤੇ ਲਿਓਨਕਾ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਲਾਗੇ ਕਰ ਕੇ ਹਿਲਾਇਆ।

ਲਿਓਨਕਾ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਧੁੰਦ ਦਾ ਪਰਦਾ ਲੀਰੋ ਲੀਰੋ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਇਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਆ ਗਿਆ : ਉਹ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਦਾਦਾ ਪਿੰਡ ਦੀ ਗਲੀ ਵਿੱਚ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਤੋਂ ਬਚਦੇ ਹੋਏ, ਸਹਿਮੇ ਹੋਏ ਵਾਹੋ ਦਾਹੀ ਤੁਰੇ ਜਾ

ਰਹੇ ਹਨ, ਤੇ ਲਿਓਨਕਾ ਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ, ਜਿਸ ਦੀ ਵੀ ਇੱਛਾ ਹੋਵੇ ਉਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਕੁੱਟਣ ਮਾਰਨ, ਉਹਨਾਂ ਉੱਤੇ ਬੁੱਕਣ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢਣ ਦਾ ਹੱਕ ਹੈ...। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੀ ਹਰ ਚੀਜ਼—ਜੰਗਲੇ, ਘਰ, ਦਰਖ਼ਤ—ਕਿਸੇ ਅਜੀਬ ਜਿਹੀ ਧੁੰਦ ਵਿੱਚ ਹਿੱਲ ਰਹੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਹਵਾ ਵਗ ਰਹੀ ਹੋਵੇ ਤੇ ਕਿਸੇ ਦੀਆਂ ਗੁੱਸੇ-ਭਰੀਆਂ, ਸਖ਼ਤ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਦੀ ਭਿਣ ਭਿਣ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਔਖੇ ਰਾਹ ਦਾ ਕੋਈ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਤੇ ਡਗਮਗਾ ਰਹੇ ਘਰਾਂ ਨੇ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚੋਂ ਸਤੇਪੀ ਵੱਲ ਨਿੱਕਲਣ ਦਾ ਰਾਹ ਰੋਕਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਕਦੀ ਉਹਨਾਂ ਉੱਤੇ ਉਲਰਦੇ ਲੱਗਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦਰੜ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋਣ, ਅਤੇ ਕਦੀ ਦੂਰ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਾਲੀਆਂ ਬਾਰੀਆਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਮੂੰਹ ਚਿੜਾ ਰਹੀਆਂ ਲੱਗਦੀਆਂ ਹਨ। ਤੇ ਅਚਾਨਕ ਇੱਕ ਬਾਰੀ ਵਿੱਚੋਂ ਚੀਕ ਆਉਂਦੀ ਹੈ : “ਚੋਰ! ਚੋਰ! ਚੋਰ!...” ਲਿਓਨਕਾ ਚੋਰ-ਅੱਖ ਨਾਲ ਉਸ ਬਾਰੀ ਵੱਲ ਵੇਖਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੂੰ ਉਹੀ ਕੁੜੀ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਰੋਂਦੀ ਹੋਈ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ ਸੀ ਤੇ ਜਿਸ ਦਾ ਪੱਖ ਲੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਉਸ ਨਾਲ ਟਕਰਾਈ ਤੇ ਕੁੜੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜੀਭ ਕੱਢ ਕੇ ਵਿਖਾਈ, ਉਸ ਦੀਆਂ ਗੁੱਸੇ-ਭਰੀਆਂ ਨੀਲੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨੇ ਲਿਓਨਕਾ ਨੂੰ ਸੂਈਆਂ ਵਾਂਗ ਵਿੰਨ੍ਹ ਸੁੱਟਿਆ ਸੀ।

ਇਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਲਿਓਨਕਾ ਦੀ ਯਾਦਾਸ਼ਤ ਵਿੱਚ ਉਭਰਿਆ, ਤੇ ਉਸੇ ਪਲ ਖਿੰਡ ਗਿਆ ਤੇ ਇੱਕ ਦੁਰਭਾਵੀ ਮੁਸਕਾਨ ਪਿੱਛੇ ਛੱਡ ਗਿਆ ਜਿਸ ਨਾਲ ਲਿਓਨਕਾ ਨੇ ਦਾਦੇ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ।

ਦਾਦਾ ਲਗਾਤਾਰ ਕੁਝ ਬੋਲੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਵਿੱਚ-ਵਿੱਚ ਖੰਘਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਹੱਥ ਹਿਲਾਈ, ਸਿਰ ਮਾਰੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਆਪਣੇ ਚਿਹਰੇ ਦੀਆਂ ਝੁਰੜੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿੱਕਲਦੀਆਂ ਪਸੀਨੇ ਦੀਆਂ ਮੋਟੀਆਂ ਮੋਟੀਆਂ ਬੂੰਦਾਂ ਨੂੰ ਪੂੰਝੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਲੀਰੋ ਲੀਰ ਤੇ ਪਾਟੀ ਹੋਈ ਇੱਕ ਭਾਰੀ ਬੱਦਲੀ ਨੇ ਚੰਨ ਨੂੰ ਢੱਕ ਲਿਆ ਸੀ ਤੇ ਲਿਓਨਕਾ ਨੂੰ ਦਾਦੇ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਵਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਕਲਪਨਾ ਵਿੱਚ ਹੀ ਉਸ ਰੋਂਦੀ ਹੋਈ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਸੱਦ ਕੇ ਦਾਦੇ ਲਾਗੇ ਲਿਆ ਖਲ੍ਹਾਰਿਆ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਦਾ ਕਮਜ਼ੋਰ, ਲੋਭੀ, ਖੁਥੜ ਦਾਦਾ ਉਸ ਰੋਂਦੀ ਹੋਈ, ਪਰ ਸਿਹਤਮੰਦ, ਅੱਲ੍ਹੜ ਤੇ ਸੋਹਣੀ ਕੁੜੀ ਲਾਗੇ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਦੁਖੀ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਫਜ਼ੂਲ ਅਤੇ ਲਗਭਗ ਪਰੀ-ਕਹਾਣੀ ਵਿਚਲੇ ਕਾਸ਼ਚੇਈ* ਵਰਗਾ ਹੀ ਦੁਸ਼ਟ ਤੇ ਮਲੀਨ ਲੱਗਾ। ਉਹ ਅਜਿਹਾ ਕਿਵੇਂ ਕਰ ਸਕਿਆ? ਕਿਉਂ ਉਸ ਨੇ ਕੁੜੀ ਦਾ ਦਿਲ ਦੁਖਾਇਆ? ਉਹ ਉਸ ਦੀ ਕੋਈ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ...

* ਰੂਸੀ ਪਰੀ-ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਖ਼ਲਨਾਇਕ। - ਸੰਪਾ:

ਤੇ ਦਾਦੇ ਨੇ ਚਿੜ ਚਿੜ ਕੀਤਾ :

“ਜੇ ਸੌ ਰੂਬਲ ਜੋੜ ਲੈਂਦਾ!... ਜਾਨ ਸੌਖਿਆਂ ਨਿੱਕਲ ਜਾਂਦੀ...”

“ਛੱਡ ਇਹ ਗੱਲਾਂ!...” ਲਿਓਨਕਾ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕੋਈ ਤੂਫ਼ਾਨ ਉੱਠ ਖੜਾ ਹੋਇਆ, “ਆਪਣੀ ਜ਼ਬਾਨ ਨੂੰ ਜਿੰਦਰਾ ਮਾਰ ਲੈ! ਚੰਗਾ ਈ ਹੁੰਦਾ ਜੇ ਮਰ ਗਿਆ ਹੁੰਦੇ...। ਪਰ ਮਰਦਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਤੂੰ...। ਚੋਰੀਆਂ ਕਰਦਾ ਫਿਰਦੈਂ!...” ਲਿਓਨਕਾ ਨੇ ਰਊਂ ਰਊਂ ਕੀਤਾ ਤੇ ਕੰਬਦਾ ਹੋਇਆ ਉੱਠ ਖਲੋਤਾ। “ਤੂੰ ਬੁੱਢਿਆ ਚੋਰ ਏਂ!... ਉਈਂ-ਉਈਂ!” ਤੇ ਆਪਣਾ ਨਿੱਕਾ, ਸੁੱਕਾ ਜਿਹਾ ਘਸੁੰਨ ਵੱਟ ਕੇ ਅਚਾਨਕ ਚੁੱਪ ਕਰ ਗਏ ਦਾਦੇ ਦੇ ਨੱਕ ਲਾਗੇ ਹਿਲਾਇਆ ਤੇ ਫਿਰ ਥਾੜ ਕਰਦਾ ਜ਼ਮੀਨ ਉੱਤੇ ਬੈਠ ਗਿਆ ਤੇ ਕਚੀਚੀਆਂ ਵੱਟਦਾ ਹੋਇਆ ਆਖਦਾ ਗਿਆ : “ਤੂੰ ਇੱਕ ਨਿਆਣੀ ਕੋਲੋਂ ਰੁਮਾਲ ਚੁਰਾਇਆ... ਬੱਲੇ, ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਕੀਤੀ ਉਂ!... ਪੌਲੀ ਦਾੜੀ ਤੇ ਆਟਾ ਖ਼ਰਾਬ...। ਅਗਲੇ ਜਹਾਨ ਜਾ ਕੇ ਵੀ ਤੇਰੇ ਪਾਪਾਂ ਦੀ ਮੈਲ ਨਹੀਂ ਧੁਲਣ ਲੱਗੀ!...”

ਅਚਾਨਕ ਸਾਰੀ ਸਤੇਪੀ ਕੰਬ ਉੱਠੀ, ਅੱਖਾਂ ਚੁੰਧਿਆਉਂਦੇ ਨੀਲੇ ਭਾਂਬੜਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਪਟੀ ਫੈਲਣ ਲੱਗੀ...। ਜਿਸ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਉਹ ਡੁੱਬੀ ਪਈ ਸੀ ਉਹ ਪਲਾਂ ਛਿਣਾਂ ਵਿੱਚ ਲੋਪ ਹੋ ਗਿਆ...। ਬੱਦਲ ਗਰਜੇ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗਰਜ ਨੇ ਧਰਤੀ ਤੇ ਆਸਮਾਨ ਨੂੰ ਵੀ ਕੰਬਾ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਹੁਣ ਘਨਘੋਰ ਘਟਾਵਾਂ ਉੱਡਦੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਚੰਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿੱਚ ਡਬੋਈ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ।

ਘੁੱਪ ਹਨੇਰਾ ਸੀ। ਦੂਰ ਕਿਤੇ ਬੇਅਵਾਜ਼ ਪਰ ਭਿਅੰਕਰ ਅਸਮਾਨੀ ਬਿਜਲੀ ਲਿਸ਼ਕੀ ਤੇ ਪਲ-ਕੁ ਮਗਰੋਂ ਮਾੜੀ ਜਿਹੀ ਗਰਜ ਵੀ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤੀ...। ਫਿਰ ਖ਼ਾਮੋਸ਼ੀ ਛਾ ਗਈ ਜਿਹੜੀ ਲੱਗਦਾ ਸੀ, ਕਦੇ ਭੰਗ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ।

ਲਿਓਨਕਾ ਨੇ ਸੂਲੀ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਬਣਾਇਆ। ਦਾਦਾ ਅਹਿਲ ਤੇ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਬੈਠਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਦਰਖ਼ਤ ਦੇ ਤਣੇ ਨਾਲ਼ ਹੀ ਜੁੜ ਗਿਆ ਹੋਵੇ, ਜਿਸ ਨਾਲ਼ ਉਹ ਢੋਹ ਲਾ ਕੇ ਬੈਠਾ ਹੋਇਆ ਸੀ।

“ਬਾਬਾ!...” ਲਿਓਨਕਾ ਨੇ, ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਹਿਮੇ ਹੋਏ ਨੇ ਬੱਦਲਾਂ ਦੀ ਹੋਰ ਗੜਗੜਾਹਟ ਹੋਣ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿੱਚ ਫੁਸ ਫੁਸ ਕੀਤਾ। “ਆ, ਪਿੰਡ ਚਲੇ ਚੱਲੀਏ!”

ਅਸਮਾਨ ਮੁੜ ਕੰਬਿਆ, ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਨੀਲੀ ਲਿਸ਼ਕ ਪਈ, ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ਾਲ, ਲੋਹ-ਸ਼ਕਤੀ ਨੇ ਝੰਜੋੜ ਸੁੱਟਿਆ, ਮਾਨੋ ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਚਾਦਰਾਂ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਵਰ੍ਹ ਰਹੀਆਂ ਹੋਣ ਤੇ ਇੱਕ ਦੂਜੀ ਨਾਲ਼ ਵੱਜ ਰਹੀਆਂ ਹੋਣ...

“ਬਾਬਾ!...” ਲਿਓਨਕਾ ਦੀ ਚੀਕ ਨਿੱਕਲ ਗਈ।

ਉਸ ਦੀ ਇਹ ਚੀਕ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਬੱਦਲਾਂ ਦੀ ਗੜਗੜਾਹਟ ਨੇ ਮਾਂਦ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਕਿਸੇ ਟੁੱਟੀ ਹੋਈ ਟੱਲੀ ਉੱਤੇ ਵੱਜੀ ਸੱਟ ਵਾਂਗ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤੀ।

“ਹਲਾ... ਡਰ ਆਉਂਦੈ...” ਦਾਦਾ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਹਿਲ ਬੈਠਾ ਹੋਇਆ ਭਰੜਾਇਆ।

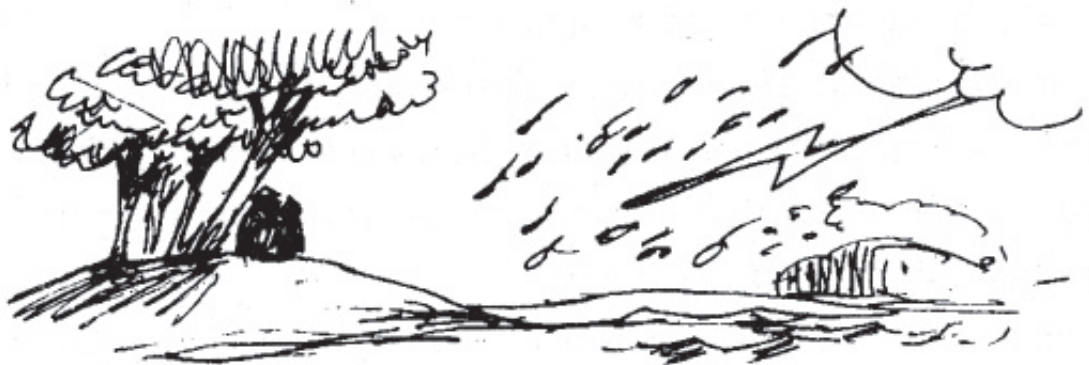
ਮੋਟੀਆਂ ਮੋਟੀਆਂ ਛਿੱਟਾਂ ਪੈਣ ਲੱਗ ਪਈਆਂ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸ਼ੋਰ ਏਨਾ ਰਹੱਸਮਈ ਸੀ ਮਾਨੋ ਕਿਸੇ ਗੱਲੋਂ ਚੌਕੰਨਿਆਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਦੂਰੋਂ ਮੀਂਹ ਪੈਣ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਆਉਣ ਲੱਗ ਪਈ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਖੁਸ਼ਕ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਕੋਈ ਵੱਡਾ ਸਾਰਾ ਝਾੜੂ ਫਿਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ—ਪਰ ਇੱਥੇ, ਜਿੱਥੇ ਦਾਦਾ ਤੇ ਪੋਤਰਾ ਬੈਠੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਹਰ ਡਿੱਗਦੀ ਛਿੱਟ ਦੀ ਤਿੱਖੀ ਤੇ ਥੋੜ੍ਹ-ਚਿਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਆਉਂਦੀ ਤੇ ਖੜਾਕ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਮਰ ਜਾਂਦੀ। ਬੱਦਲਾਂ ਦੀ ਗਰਜ ਹੋਰ ਨੇੜੇ ਆਉਂਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਅਸਮਾਨ ਵਿੱਚ ਬਿਜਲੀ ਅਕਸਰ ਲਿਸ਼ਕਣ ਲੱਗ ਪਈ ਸੀ।

“ਮੈਂ ਪਿੰਡ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ! ਮੈਨੂੰ, ਕੁੱਤੇ ਬੁੱਢੇ ਨੂੰ... ਚੋਰ ਨੂੰ... ਹੋ ਲੈਣ ਦੇ ਮੀਂਹ ਵਿੱਚ ਗੜੱਚ... ਗਰਜ ਮੇਰੀ ਜਾਨ ਕੱਢ ਲਵੇ!...” ਦਾਦੇ ਨੇ ਹਫ਼ਦਿਆਂ ਆਖਿਆ। “ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ!... ਤੂੰ ਕੱਲਾ ਚਲਿਆ ਜਾ...। ਅਹੁ ਵੇਖ, ਨੇੜੇ ਹੀ ਆ ਪਿੰਡ...। ਜਾ, ਵਗ ਜਾ! ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਤੂੰ ਏਥੇ ਬੈਠਾ ਰਹੇਂ... ਜਾ! ਨਿੱਕਲ ਜਾ, ਚਲਿਆ ਜਾ!... ਚਲਿਆ ਜਾ!...”

ਦਾਦਾ ਭਰੜਾਈ, ਬੈਠੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਚੀਕੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

“ਬਾਬਾ!... ਮੈਨੂੰ ਮਾਫ਼ੀ ਦੇ ਦੇ!...” ਦਾਦੇ ਵੱਲ ਸਰਕਦਿਆਂ ਲਿਓਨਕਾ ਨੇ ਵਾਸਤਾ ਪਾਇਆ।

“ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ... ਕੋਈ ਮੜੀ ਮਾਫ਼ੀ ਨਹੀਂ ਦੇਣੀ...। ਸੱਤਾਂ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਜਫਰ ਜਾਲਣ ਡਿਹਾਂ!... ਸਭ ਕੁਝ ਤੇਰੇ ਲਈ... ਤੇ ਜਿਉਂਦਾ ਵੀ ਤੇਰੇ ਲਈ ਰਿਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਲਈ ਕਿਸ ਸ਼ੈ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ?... ਤੇ ਹੁਣ ਮੈਂ ਮਰਨ ਕੰਢੇ ਪਿਆਂ... ਮਰਨ ਕੰਢੇ... ਤੇ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ... ਚੋਰ ਆਖਦੈਂ... ਮੈਂ ਕੀਹਦੀ

ਖ਼ਾਤਰ ਚੋਰੀਆਂ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾਂ ? ਤੇਰੀ ਖ਼ਾਤਰ... ਸਭ ਕੁਝ ਤੇਰੀ ਖ਼ਾਤਰ...। ਲੈ, ਫੜ ਲੈ... ਫੜ ਲੈ, ਫੜ ਲੈ...। ਤੇਰਾ ਕੁਝ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਹੀ... ਜੋੜਦਾ ਰਿਹਾਂ... ਤੇ ਚੋਰੀਆਂ ਕਰਨੀਆਂ ਪਈਆਂ...। ਰੱਬ ਨੂੰ ਸਭ ਦੀਹਦੈ... ਉਹਨੂੰ ਪਤੈ... ਮੈਂ ਚੋਰੀਆਂ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾਂ... ਜਾਣਦੈਂ...। ਉਹ ਆਪੇ ਮੈਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦਊ। ਉਹ ਮੈਨੂੰ, ਕੁੱਤੇ ਬੁੱਢੇ ਨੂੰ ਚੋਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਬਖ਼ਸ਼ਣ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਮਿਲ ਗਈ ਆ... ਹੇ ਪਰਮਾਤਮਾ! ਚੰਗੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਉ ਮੈਨੂੰ!... ਹੈਂ ? ਦਿੱਤੀ ਉ ਨਾ ?... ਤੂੰ ਬਾਲ ਕੋਲੋਂ ਮਰਵਾਇਆ ਮੈਨੂੰ!... ਤੂੰ ਠੀਕ ਹੀ ਕੀਤੈ, ਮੇਰੇ ਦਾਤਿਆ!... ਬਿਲਕੁਲ ਠੀਕ ਕੀਤੈ!... ਤੇਰੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਸਦਾ ਇਨਸਾਫ ਹੁੰਦੈ, ਸੱਚਿਆ ਪਾਤਸ਼ਾਹ!... ਮੇਰੇ ਪ੍ਰਾਣ ਕੱਢ ਲੈ... ਹਾਇ!..."

ਦਾਦੇ ਦੀ ਏਨੀ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਲੋਰ ਨਿੱਕਲ ਗਈ ਕਿ ਲਿਓਨਕਾ ਦੇ ਕਲੇਜੇ ਦਾ ਰੁੱਗ ਭਰਿਆ ਗਿਆ।

ਸਤੇਪੀ ਤੇ ਅਸਮਾਨ ਨੂੰ ਕੰਬਾ ਰਹੀ ਬੱਦਲਾਂ ਦੀ ਗੜਗੜਾਹਟ ਦੇ ਹੱਲਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹੁਣ ਕੁਹਰਾਮ ਮਚਾ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਮਾਨੋ ਹਰ ਇੱਕ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਉਸ ਵਾਸਤੇ ਕੋਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਗੱਲ ਦੱਸਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਤੇ ਉਹ ਸਾਰੇ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਕੇ ਲਗਾਤਾਰ ਖੌਰੂ ਪਾਈ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਚਮਕ ਨਾਲ਼ ਲੀਰੋ ਲੀਰ ਹੋਇਆ ਅਸਮਾਨ ਕੰਬ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਸਤੇਪੀ ਵੀ ਕੰਬ ਰਹੀ ਸੀ, ਕਦੀ ਸਾਰੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਨੀਲੀ ਲਾਟ ਬਣ ਜਾਂਦੀ, ਕਦੀ ਠੰਡੇ, ਬੋਝਲ, ਘਣੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬ ਜਾਂਦੀ, ਜਿਹੜਾ ਉਸ ਨੂੰ ਅਜੀਬ ਤਰ੍ਹਾਂ ਛੋਟੀ ਤੇ ਸੌੜੀ ਬਣਾ ਦਿੰਦਾ। ਕਦੀ ਕਦੀ ਬਿਜਲੀ ਦੁਰੇਡੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਵੀ ਲਿਸ਼ਕਾਰਾ ਮਾਰ ਜਾਂਦੀ ਤੇ ਇਹ ਥਾਵਾਂ ਰੌਲੇ-ਗੌਲੇ ਤੇ ਗਰਜ ਤੋਂ ਕਿਧਰੇ ਦੂਰ ਉੱਡਦੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਲੱਗਦੀਆਂ ਸਨ...

ਮੀਂਹ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਲਿਸ਼ਕ ਵਿੱਚ ਇਸਪਾਤ ਵਾਂਗ ਚਮਕਦੀਆਂ ਇਸ ਦੀਆਂ ਛਿੱਟਾਂ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਜਗ ਰਹੀਆਂ ਬੱਤੀਆਂ ਦੀ ਸੁਖਾਵੀਂ ਟਿਮਟਿਮਾਹਟ ਨੂੰ ਰੋਕ ਰਹੀਆਂ ਸਨ।

ਲਿਓਨਕਾ ਡਰ, ਠੰਡ ਤੇ ਦਾਦੇ ਦੀਆਂ ਲੋਰਾਂ ਤੋਂ ਉਸ ਅੰਦਰ ਜਨਮੇ ਗੁਨਾਹ ਤੇ ਤਰਸਯੋਗ ਅਹਿਸਾਸ ਨਾਲ਼ ਸੁੰਨ ਹੋਇਆ ਪਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਅੱਖਾਂ ਟੱਡ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਤੇ ਓਦੋਂ ਵੀ, ਜਦੋਂ ਉਸ ਦੇ ਗੜੁੱਚ ਸਿਰ ਵਿੱਚੋਂ ਵਹਿ ਰਹੀਆਂ ਪਾਣੀ ਦੀਆਂ ਬੂੰਦਾਂ ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਪੈ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਤਾਂ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਝਮਕਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬਦੀ ਜਾਂਦੀ ਦਾਦੇ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਗਹੁ ਨਾਲ਼ ਸੁਣ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਲਿਓਨਕਾ ਨੂੰ ਭਾਸਿਆ ਕਿ ਦਾਦਾ ਅਹਿਲ ਬੈਠਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਪਰ ਇਹ ਵੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਦਾਦੇ ਨੇ ਕਿਤੇ ਅਲੋਪ ਹੋ ਜਾਣਾ, ਉਸ ਨੂੰ ਇਕੱਲੇ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਕਿਧਰੇ ਨਿੱਕਲ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਅਣਜਾਣੇ ਹੀ ਦਾਦੇ ਵੱਲ ਥੋੜ੍ਹਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਸਰਕੀ ਗਿਆ ਤੇ ਜਦੋਂ ਉਸ ਦੀ ਅਰਕ ਨੂੰ ਛੁਹਿਆ ਤਾਂ ਕੋਈ

ਭਿਆਨਕ ਵਰਤਾਰਾ ਵਾਪਰ ਸਕਣ ਦੇ ਅਹਿਸਾਸ ਨਾਲ ਕੰਬ ਉੱਠਿਆ...

ਅਸਮਾਨ ਨੂੰ ਚੀਰਦੀ ਹੋਈ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਲਿਸ਼ਕ ਦਰਖਤ ਦੀਆਂ ਟਾਹਣੀਆਂ ਉੱਤੇ ਵਗ ਰਹੇ ਪਾਣੀ ਹੇਠ ਸੁੰਗੜ ਕੇ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਲਾਗੇ ਬੈਠੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਾਇਆਂ ਵਾਲੇ ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਜਣਿਆਂ ਉੱਤੇ ਚਾਨਣ ਸੁੱਟ ਜਾਂਦੀ...

ਦਾਦਾ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਹੱਥ ਮਾਰਦਾ, ਬੁੜ-ਬੁੜ ਕਰਦਾ ਥੱਕ ਤੇ ਹਫ਼ ਗਿਆ ਸੀ।

ਲਿਓਨਕਾ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ ਤੇ ਡਰ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਚੀਕ ਨਿੱਕਲ ਗਈ...। ਅਸਮਾਨੀ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਨੀਲੀ ਲਿਸ਼ਕ ਪੈਣ ਵੇਲੇ ਚਿਹਰਾ ਮੁਰਦਾ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਤੇ ਘੁੰਮਦੀਆਂ, ਸੋਗੀ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾਗਲਪਨ ਝਲਕਦਾ ਸੀ।

“ਬਾਬਾ!... ਆ ਚੱਲੀਏ!...” ਉਹ ਦਾਦੇ ਦੇ ਗੋਡਿਆਂ ਉੱਤੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਰੱਖ ਕੇ ਕੂਕਿਆ।

ਦਾਦਾ ਉਸ ਉੱਤੇ ਝੁਕਿਆ, ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਤਲੇ, ਹੱਡਲ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਆ ਤੇ ਘੁੱਟ ਕੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲਾ ਲਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਜੱਫੀ ਪਾਉਂਦਿਆਂ ਉਸ ਦੀ, ਕੁੜਿੱਕੀ ਵਿੱਚ ਫਸ ਗਏ ਕਿਸੇ ਬਘਿਆੜ ਦੇ ਹਵਾਂਕਣ ਵਾਂਗ ਕੰਨ ਪਾੜਵੀਂ ਲੇਰ ਨਿੱਕਲ ਗਈ।

ਇਸ ਚੀਕ ਕਾਰਨ ਕਮਲਾ ਹੋਇਆ ਲਿਓਨਕਾ ਦਾਦੇ ਦੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿੱਕਲ ਕੇ ਉੱਠ ਖਲੋਤਾ ਤੇ ਉੱਥੋਂ ਤੀਰ ਹੋ ਗਿਆ, ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਟੱਡੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਬਿਜਲੀ ਲਿਸ਼ਕਣ ਕਾਰਨ ਚੁੰਧਿਆ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ, ਡਿੱਗਦਾ ਢਹਿੰਦਾ ਉਹ ਹਨੇਰੇ ਵੱਲ ਵਧਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਹੜਾ ਨੀਲੀ ਲਿਸ਼ਕ ਕਾਰਨ ਕਦੇ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ, ਕਦੇ ਫਿਰ ਡਰ ਨਾਲ ਪਾਗਲ ਹੋਏ ਉਸ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘੇਰ ਲੈਂਦਾ।”

ਤੇ ਵਰ੍ਹੇ ਰਿਹਾ ਮੀਂਹ ਠੰਡੀ, ਸੋਗੀ ਤੇ ਨੀਰਸ ਅਵਾਜ਼ ਪੈਦਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਤੇ ਇੰਝ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਮੀਂਹ ਦੇ ਸ਼ੋਰ, ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਲਿਸ਼ਕ ਤੇ ਬੱਦਲਾਂ ਦੀ ਚਿੜਚਿੜੀ ਗੜਗੜਾਹਟ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸਤੇਪੀ ਵਿੱਚ ਕਦੇ ਵੀ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।

ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਸਵੇਰੇ ਕੁਝ ਮੁੰਡੇ ਦੌੜਦੇ ਹੋਏ ਪਿੰਡੋਂ ਬਾਹਰ ਗਏ ਪਰ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਮੁੜ ਆਏ ਅਤੇ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਖਤਰੇ ਦੀ ਘੰਟੀ ਵਜਾ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਪੋਪਲਰ ਹੇਠਾਂ ਕੱਲ੍ਹ ਵਾਲੇ ਮੰਗਤੇ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਗਲਾ ਕੱਟਿਆ ਹੋਣਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦੇ ਲਾਗੇ ਹੀ ਛੁਰਾ ਪਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਪਰ ਜਦੋਂ ਸਿਆਣੀ ਉਮਰ ਦੇ ਕਜ਼ਾਕ ਉੱਥੇ ਗਏ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਗੱਲ ਏਦਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਬੁੱਢਾ ਅਜੇ ਵੀ ਜਿਉਂਦਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਲੋਕ ਉਸ ਦੇ ਨੇੜੇ ਗਏ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਭੁੰਜਿਓਂ ਉੱਠਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ, ਪਰ

ਉੱਠ ਨਾ ਸਕਿਆ। ਉਸ ਵਿੱਚ ਬੋਲਣ ਦੀ ਤਾਕਤ ਨਹੀਂ ਰਹੀ ਸੀ ਪਰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਹੰਝੂਆਂ-ਭਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਭਨਾਂ ਕੋਲੋਂ ਕੁਝ ਪੁੱਛ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਭੀੜ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਢੂੰਡ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਝ ਵੀ ਨਾ ਲੱਭਾ, ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਾ ਦਿੱਤਾ।

ਤਰਕਾਲੀਂ ਬੁੱਢਾ ਚੱਲ ਵਸਿਆ ਤੇ ਜਿੱਥੋਂ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ ਸੀ ਉੱਥੇ ਹੀ, ਪੋਪਲਰ ਦੇ ਦਰਖਤ ਹੇਠ ਦਫ਼ਨਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸਮਝਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਦੇ ਕਬਰਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਦਫ਼ਨਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ, ਪਹਿਲੀ ਗੱਲ—ਉਹ ਓਪਰਾ ਬੰਦਾ ਸੀ, ਦੂਜੀ ਗੱਲ—ਉਹ ਚੋਰ ਸੀ, ਤੇ ਤੀਜੀ ਗੱਲ—ਉਹ ਭੁੱਲਾਂ ਬਖਸ਼ਾਉਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਮਰ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਲਾਗੇ ਹੀ ਛੁਰਾ ਤੇ ਰੁਮਾਲ ਪਏ ਮਿਲੇ ਸਨ।

ਦੋ ਜਾਂ ਤਿੰਨ ਦਿਨਾਂ ਮਗਰੋਂ ਲਿਓਨਕਾ ਵੀ ਮਿਲ ਗਿਆ।

ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਦੂਰੀ ਉੱਤੇ ਇੱਕ ਟੋਏ ਉੱਪਰ ਕਾਵਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਡਾਰ ਚੱਕਰ ਕੱਟੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਜਦੋਂ ਲੋਕ ਵੇਖਣ ਲਈ ਉੱਥੇ ਅੱਪੜੇ ਤਾਂ ਉੱਥੇ ਉਹ ਮੁੰਡਾ ਬਾਹਾਂ ਪਸਾਰੀ ਮੂਧੇ-ਮੂੰਹ ਚਿੱਕੜ ਵਿੱਚ ਪਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜਿਹੜਾ ਮੀਂਹ ਪੈਣ ਕਾਰਨ ਟੋਏ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।

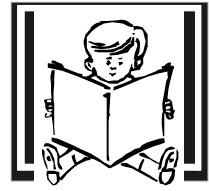
ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਦੇ ਕਬਰਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਦਫ਼ਨਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਅਜੇ ਬੱਚਾ ਹੀ ਸੀ, ਪਰ ਕੁਝ ਸੋਚਣ ਵਿਚਾਰਨ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਦਾਦੇ ਲਾਗੇ ਕਾਲੇ ਪੋਪਲਰ ਹੇਠਾਂ ਦਫ਼ਨਾ ਦਿੱਤਾ। ਉੱਥੇ ਮਿੱਟੀ ਦੀ ਢੇਰੀ ਬਣਾ ਕੇ ਉਸ ਉੱਤੇ ਪੱਥਰ ਦੀ ਬੇਡੌਲ ਜਿਹੀ ਸੂਲੀ ਗੱਡ ਦਿੱਤੀ।

(1893)

ਅਨੁਰਾਗ ਟਰੱਸਟ ਵੱਲੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ

1. ਇਵਾਨ (ਵਲਾਦੀਮੀਰ ਬਗਾਮੋਲੋਵ)	40 ਰੁ:	14. ਬੱਸ ਇੱਕ ਯਾਦ - ਲਿਓਨਿਦ ਆਂਦਰੇਯੇਵ	10 ਰੁ:
2. ਵਾਂਕਾ (ਐਂਤੋਨ ਚੇਖੋਵ)	15 ਰੁ:	15. ਦਾਦਾ ਅਰਖੀਪ ਤੇ ਲਿਓਨਕਾ - ਗੋਰਕੀ	20 ਰੁ:
3. ਕਿਸਮਤ ਆਪੋ-ਆਪਣੀ (ਜੈਨੇਂਦਰ)	20 ਰੁ:	16. ਦਾਨਕੋ ਦਾ ਬਲਦਾ ਹੋਇਆ ਦਿਲ - ਗੋਰਕੀ	10 ਰੁ:
4. ਕੋਹਕਾਫ਼ ਦਾ ਕੈਦੀ (ਲਿਓ ਤਾਲਸਤਾਏ)	30 ਰੁ:	17. ਘਰ ਦੀ ਲਲਕ - ਨਿਕੋਲਾਈ ਤੇਲੇਸ਼ੋਵ	20 ਰੁ:
5. ਸਦਾਨੰਦ ਦੀ ਛੋਟੀ ਦੁਨੀਆਂ (ਸੱਤਿਆਜੀਤ ਰਾਏ)	10 ਰੁ:	18. ਗੁੱਲੀ-ਡੰਡਾ - ਪ੍ਰੇਮਚੰਦ	10 ਰੁ:
6. ਅਜੀਬੋ-ਗਰੀਬ ਕਿੱਸੇ (ਹੋਲਗਰ ਪੁੱਕ)	20 ਰੁ:	19. ਹਾਰ ਦੀ ਜਿੱਤ - ਸ਼ੁਦਰਸ਼ਨ	10 ਰੁ:
7. ਦੋ ਹਿੰਮਤੀ ਕਹਾਣੀਆਂ (ਹੋਲਗਰ ਪੁੱਕ)	15 ਰੁ:	20. ਹਰਾਮੀ - ਮਿਖਾਇਲ ਸ਼ੋਲੋਖੋਵ	20 ਰੁ:
8. ਨਵੇਂ ਜ਼ਮਾਨੇ ਦੀਆਂ ਪਰੀ-ਕਥਾਵਾਂ (ਹੋਲਗਰ ਪੁੱਕ)	20 ਰੁ:	21. ਕਾਬੁਲੀਵਾਲਾ - ਰਵਿੰਦਰਨਾਥ ਟੈਗੋਰ	10 ਰੁ:
9. ਅਸੀਂ ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਵੇਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ (ਮਿਕੋਲ ਗਿਲ)	10 ਰੁ:	22. ਮੁਸੀਬਤ ਦਾ ਸਾਥੀ - ਸੇਰੇਗਈ ਮਿਖਾਲਕੋਵ	10 ਰੁ:
10. ਗੁਫਾ ਮਾਨਵਾਂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ (ਮੈਰੀ ਮਾਰਸ)	20 ਰੁ:	23. ਪੋਸਟਮਾਸਟਰ - ਰਵਿੰਦਰਨਾਥ ਟੈਗੋਰ	10 ਰੁ:
11. ਕਿੱਸਾ ਇਹ ਕਿ ਇੱਕ ਪੇਂਡੂ ਨੇ ਦੋ ਅਫਸਰਾਂ ਦਾ ਢਿੱਡ ਕਿਵੇਂ ਭਰਿਆ (ਮਿਖਾਈਲ ਸਲਿਤਕੋਵ-ਸ਼ਚੇਦ੍ਰਿਨ)	15 ਰੁ:	24. ਰਾਮਲੀਲਾ - ਪ੍ਰੇਮਚੰਦ	10 ਰੁ:
12. ਛੱਤ 'ਤੇ ਫਸ ਗਿਆ ਬਿੱਲਾ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਕਹਾਣੀਆਂ (ਵਿਤਾਉਤੇ ਜਿਲਿੰਸਕਾਈਤੇ)	20 ਰੁ:	25. ਸੇਮਾਗਾ ਕਿਵੇਂ ਫੜਿਆ ਗਿਆ - ਗੋਰਕੀ	10 ਰੁ:
13. ਬਾਜ਼ ਦਾ ਗੀਤ - ਮੈਕਸਿਮ ਗੋਰਕੀ	10 ਰੁ:	26. ਤੁਰਦਾ-ਫਿਰਦਾ ਟੋਪ - ਐੱਨ. ਨੋਸੋਵ	10 ਰੁ:
		27. ਬੇਜਿਨ ਚਰਾਗਾਹ - ਇਵਾਨ ਤੁਰਗੇਨੇਵ	20 ਰੁ:
		28. ਉਲਟਾ ਰੁੱਖ - ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਚੰਦਰ	35 ਰੁ:
		29. ਵੱਡੇ ਭਾਈ ਸਾਹਬ - ਪ੍ਰੇਮਚੰਦ	10 ਰੁ:
		30. ਇੱਕ ਛੋਟੇ ਮੁੰਡੇ ਅਤੇ ਕੁੜੀ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਜਿਹੜੇ ਬਰਫੀਲੀ ਠੰਡ 'ਚ ਕਾਂਬੇ ਨਾਲ ਮਰੇ ਨਹੀਂ -	10 ਰੁ:

ਅਨੁਰਾਗ ਟਰੱਸਟ
ਲਖਨਊ